બોચાસણવાસી શ્રી અક્ષરપુરુષોત્તમ સ્વામિનારાયણ સંસ્થા

સત્સંગ શિક્ષણ પરીક્ષા

ઉકેલપત્ર : સત્સંગ પ્રાજ્ઞ - દ્વિતિયખંડ

પ્રશ્નપત્ર - ૨

(સમય : બપોરે ૨ થી ૫) રવિવાર, ૭ જુલાઈ, ૨૦૧૩ કુલ ગુણ : ૧૦૦

☞ અગત્યની સૂચના ☜

પ્રશ્નપત્રમાં દરેક પેટા પ્રશ્નની જમણી બાજુ દર્શાવેલ ખાનામાં, લખેલા ગુણની પછીના ખાલી ખાનામાં (ગુણ : ૧ ☐) પરીક્ષાર્થીને આપેલ ગુણ લખવાના છે. જો પ્રશ્નનો જવાબ ખોટો હોય તો તે ખાનામાં ‘0’ (આંકડામાં શૂન્ય) લખવું. ખરાં (✔) કે ખોટાં (✗) ની નિશાની દરેક પેટા પ્રશ્નની ડાબી બાજુની ખાલી જગ્યામાં જ -પ્રશ્ન શરૂ થાય તે પહેલાંકરવી.

વિભાગ : ૧ : ‘બ્રહ્મવિદ્યાનું દર્શન’ નવી આવૃત્તિના આધારે

પ્ર.૧ આપેલા વિકલ્પોમાંથી ફક્ત સાચા વિકલ્પોની આગળ આપેલા ચોરસ ખાનામાં ખરાની (✔) નિશાની કરો. (કુલ ગુણ ૬)

નોંધ : એક કે એકથી વધારે વિકલ્પ સાચા હોઈ શકે. તમામ સાચા વિકલ્પ આગળ જ ખરાની નિશાની કરી હશે તો જ પૂર્ણ ગુણ મળશે, અન્યથા એક પણ ગુણ નહીં મળે.

૧. ૨ (૬૫) ૨. ૨, ૪ (૮-૯) ૩. ૧, ૩ (૧૫)

પ્ર.૨ નીચે આપેલા પ્રશ્નોના એક (સંપૂર્ણ) વાક્યમાં જવાબ લખો. (કુલ ગુણ ૫)

નોંધ : અડધા સાચા જવાબનાં ગુણ આપવા નહીં.

૧. સત્સંગિજીવન ગ્રંથ લખવાના સંદર્ભમાં ક્યા સંતનો શ્રીજીમહારાજે બહિષ્કાર કર્યો છતાં નિશ્ચયમાં અડગ રહ્યા ? (૩૯)

જ. સત્સંગિજીવન ગ્રંથ લખવાના સંદર્ભમાં નિત્યાનંદ સ્વામીનો શ્રીજીમહારાજે બહિષ્કાર કર્યો છતાં નિશ્ચયમાં અડગ રહ્યા.

૨. શ્રીજીમહારાજે વરતાલમાં પોતાની મૂર્તિ કયા નામથી પધરાવી ? (૬૮)

જ. શ્રીજીમહારાજે વરતાલમાં પોતાની મૂર્તિ ‘હરિકૃષ્ણ મહારાજ’ ના નામથી પધરાવી.

૩. શ્રી સ્વામિનારાયણ દર્શનમાં ત્રીજું નિત્ય તત્ત્વ ક્યું છે ? (૧૨૮)

જ. શ્રી સ્વામિનારાયણ દર્શનમાં ત્રીજું નિત્ય તત્ત્વ ‘ઈશ્વર’ છે.

૪. ઈશ્વરની ત્રણ અવસ્થા જણાવો. (૧૩૦)

જ. સ્થિતિ, ઉત્પત્તિ અને પ્રલય ઈશ્વરની ત્રણ અવસ્થા છે.

૫. ઉપાદાન કારણનું દૃષ્ટાંત આપો. (૧૪૩)

જ. જે માટીમાંથી ઘડો બને, તે માટીને ઘડાનું ઉપાદાન કારણ કહેવાય.

પ્ર.૩ પ્રમાણ પરથી વિષયનું શીર્ષક આપો. (કુલ ગુણ ૫)

૧. જે ભગવાનનું અક્ષરધામ છે તેની આગળ બીજા જે દેવતાના લોક છે, તેને મોક્ષધર્મને વિષે નરક તુલ્ય કહ્યા છે. (૧૬)

જ. પરબ્રહ્મ : સર્વસુખસાગર

૨. તે સનાતન છે, નિત્ય છે, અપ્રાકૃત છે, સચ્ચિદાનંદ છે, અનંત છે અને અખંડ છે. (૧૧૧)

જ. અક્ષરબ્રહ્મ : ધામ રૂપે

૩. ‘પુરુષોત્તમ ભગવાન છે તે સર્વ ક્ષેત્રજ્ઞના ક્ષેત્રજ્ઞ છે તોપણ નિર્વિકાર છે અને માયા આદિક જે વિકારવાન પદાર્થ તેનો વિકાર પુરુષોત્તમ ભગવાનને અડતો નથી.’ (૯૨)

જ. સર્વત્ર વ્યાપક એવા અન્વય સ્વરૂપે દિવ્ય

૪. સંત હું ને હું તે વળી સંત રે, એમ શ્રીમુખે કહે ભગવંત રે (૮૪)

જ. શ્રીજીમહારાજનું સમ્યક્ પ્રગટપણું સંત દ્વારા

૫. મહારાજ તો પોતાનું અક્ષરધામ ને પાર્ષદ ને પોતાનું સમગ્ર ઐશ્વર્ય તે લઈને આંહીં પધાર્યા છે. (૧૧૨)

જ. અક્ષરબ્રહ્મ : આ લોકમાં ગુણાતીત સત્પુરુષ રૂપે

પ્ર.૪ નીચે આપેલા વિષયના ફક્ત તમામ મુખ્ય મુદ્દાઓ જ લખો. (કુલ ગુણ ૪)

નોંધ : અડધા મુદ્દા સાચા લખ્યા હોય તો ૧ ગુણ આપવો.

૧. **અક્ષરબ્રહ્મનું સ્વરૂપ (અનુક્રમણિકા પા.નં. ૧૨)** (૧) અક્ષરબ્રહ્મનું અન્વય-વ્યતિરેક સ્વરૂપ (૨) અક્ષરબ્રહ્મનું સગુણ-નિર્ગુણ સ્વરૂપ (૩) અક્ષરબ્રહ્મનું સાકાર-નિરાકાર સ્વરૂપ

૨. **સ્વામિનારાયણીય તત્ત્વજ્ઞાન (અનુક્રમણિકા પા.નં. ૧૦)** (૧) 'તત્ત્વજ્ઞાન' શબ્દનું તાત્પર્ય (૨) 'શ્રીસ્વામિનારાયણ દર્શન'ના નામાભિધાનનું તાત્પર્ય (૩) પાંચ નિત્ય તત્ત્વો

પ્ર.૫ નીચે આપેલા વિષયો ઉપર મુદ્દાસર નોંધ લખો. (પંદરેક લીટીમાં) (કુલ ગુણ ૧૦)

નોંધ :જ્યાં પણ શાસ્ત્રોના પ્રમાણ નંબર આવતા હોય ત્યાં પરીક્ષાર્થીએ તે નંબર ન લખ્યા હોય તો પણ પૂરા ગુણ આપવા.

૧. **પરબ્રહ્મના સ્વરૂપને સમજવાની અનિવાર્યતા (૧૦-૧૩)**

સ્વામિનારાયણીય તત્ત્વજ્ઞાનમાં સ્વીકારાયેલાં પાંચ નિત્ય તત્ત્વોમાં સૌથી મહત્ત્વનું અને સર્વોપરી તત્ત્વ જો કોઈ હોય તો તે પરમ તત્ત્વ 'પરબ્રહ્મ' જ છે. આત્યંતિક મુક્તિના સાધનામાર્ગમાં તે એકડો છે. નિષ્કુળાનંદ સ્વામી એટલે તો લખે છે :

જેમ સો સો શૂન્ય સારાં કરે, પણ એક ન કરે જો આગળે,
તે સરવાળો શાનો મેલશે, જે કરે છે કાળપ કાગળે.
તેમ એક હરિને પરહરે, બીજી કરે ચતુરાઈ કોટ,
તે તો માથાફર ચાલે મારગે, જેમ જેમ ચાલે તેમ ખોટ. (સારસિદ્ધિ :૧)

એકડા વિનાનાં ગમે તેટલાં મીંડાં હોય, તોપણ તેની કોઈ કિંમત નથી, તેમ પરબ્રહ્મ પુરુષોત્તમ નારાયણને સમજ્યા વગરનાં સર્વે સાધનોનો કોઈ અર્થ નથી. ફક્ત સાધનોથી જીવની આત્યંતિક મુક્તિ થતી નથી. માટે આત્યંતિક મુક્તિ માટેની સંપૂર્ણ સાધનામાં 'પરબ્રહ્મ'ને તત્ત્વે સહિત જાણવા અત્યંત આવશ્યક છે. તત્ત્વજ્ઞાનસભર વચનામૃત ગ્રંથનો મુખ્ય ઉદ્દેશ સાધનાલક્ષી હોવાથી તેમાં મુખ્ય પ્રતિપાદ્ય વિષય તો પરબ્રહ્મ જ છે. પરબ્રહ્મ તત્ત્વને 'કેન્દ્ર'માં રાખીને જ અન્ય બધા આધ્યાત્મિક તત્ત્વો અને વિષયોનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે. પરબ્રહ્મનું સ્વરૂપ જેમ છે તેમ યથાર્થ અને અસંદિગ્ધપણે સમજવાથી, તેમનો આશરો કરવાથી, તેમની દૃઢ ઉપાસના-ભક્તિ-સેવા કરવાથી તેમનામાં અખંડવૃત્તિ અને દિવ્યભાવ રાખવાથી સાધકને અધ્યાત્મસાધનામાં કયા કયા ફાયદા થાય છે અને એ બધું ન કરવાથી તેને શી ખોટ જાય છે તેનું સ્પષ્ટ નિરૂપણ વચનામૃતમાં કરવામાં આવ્યું છે. અનાદિથી જીવ સાથે વળગેલાં અજ્ઞાન, વાસના તેમજ સ્વભાવનાં બંધનોમાંથી મુક્ત થવા અને છતે દેહે જ જીવન્મુકત સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવા માટે 'પરબ્રહ્મ' તત્ત્વના સ્વરૂપનું જ્ઞાન કેવળ આવશ્યક જ નહિ, પરંતુ અનિવાર્ય છે. આ પ્રકારની સમજણ મહારાજે વચનામૃતમાં વારંવાર આપી છે. મહારાજે જુદા જુદા શબ્દોમાં વારંવાર સમજાવ્યું છે કે ભગવાનના સ્વરૂપના જ્ઞાન વગર, યથાર્થ નિશ્ચયની દૃઢતા વગર, તેમના સ્વરૂપની શરણાગતિ, ભક્તિ, ઉપાસના અને નિષ્ઠા વગર, કોઈ પણ સાધનથી જીવની વૃત્તિ માયિક વિષયોમાંથી પાછી વળી શકે તેમ નથી, વાસનાની નિવૃત્તિ થઈ શકે તેમ નથી, જીવ માયા-પર થઈ શકે તેમ નથી. એટલે કે તેનું આત્યંતિક કલ્યાણ થઈ શકે તેમ જ નથી. પરબ્રહ્મના સ્વરૂપ અંતર્ગત અનેક પાસાંઓમાંથી એમનું સાકારપણું, સર્વ-કર્તાહર્તાપણું, સર્વોપરીપણું, પ્રત્યક્ષપણું અને દિવ્યપણું સમજવાથી લાભ અને ન સમજવાથી નુકસાન થાય છે. અહીં આપણે વચનામૃત અને સ્વામીની વાતોના થોડાક સંદર્ભો દ્વારા આ મુદ્દાને સ્પષ્ટતાપૂર્વક સમજીએ : **પ્ર. ૫૬ :** ''કેટલાક સિદ્ધ થાય છે ને કેટલાક સર્વજ્ઞ થાય છે ને કેટલાક દેવતા થાય છે, ઈત્યાદિક અનંત પ્રકારની મોટ્યપને પામે છે તથા પરમપદને પામે છે, એ સર્વે ભગવાનની ઉપાસનાને બળે પામે છે, પણ ઉપાસના વિના કોઈ વાત સિદ્ધ થતી નથી.'' **પ્ર. ૫૭ :** ''ભગવાનના સ્વરૂપનું જ્ઞાન અને

ભગવાનનું માહાત્મ્ય જાણવું એ બે અસાધારણ મોક્ષના હેતું છે.'' **મ. ૧૩ :** ''જ્યારે એ સ્વરૂપ જેને જાણ્યામાં આવે તેને જેમ અમને કોઈ વિષય સંબંધી સુખમાં આસક્તિ નથી, તેમ તે પુરુષને પણ ક્યાંઈ આસક્તિ રહે જ નહિ. અને તે સ્વરૂપને તો તમે પણ દેખો છો, પણ તમારા સમજ્યામાં પરિપૂર્ણ આવતું નથી. અને જ્યારે એ વાર્તા સમજ્યામાં આવશે ત્યારે પંચવિષય કે કામક્રોધાદિક સ્વભાવ તે જીત્યામાં પ્રયાસ થશે નહિ, સહજે જિતાઈ જશે..... એવી રીતે જેણે ભગવાનનું સ્વરૂપ જાણ્યું, તેને અમારી પેઠે જ પંચવિષયમાં ક્યાંઈ પ્રીતિ રહેતી નથી ને તે સ્વતંત્ર થાય છે.'' જ્યારે એવું ભગવાનનું સ્વરૂપ છે, તેને દૃઢ કરીને સમજશો ત્યારે તમને કોઈ પ્રકારનું વિઘ્ન કલ્યાણના માર્ગને વિશે નહિ થાય, ને એ ભગવાનના સ્વરૂપની દૃઢતા વિના તો ગમે તેટલો ત્યાગ રાખો ને ગમે તેટલા ઉપવાસ કરો પણ કોઈ રીતે ખામી ભાંગશે નહિ. જો ભગવાનના સ્વરૂપની આવી રીતે દૃઢતા હોય ને કદાચિત્ જો નિર્માન, નિર્લોભ, નિષ્કામ, નિઃસ્વાદ અને નિઃસ્નેહ એમાં કાંઈક થોડી-ઘણી કાચ્યપ રહી જાય તો તેની કોઈ ચિંતા નથી, પણ ભગવાનના સ્વરૂપમાં જો કોઈ રીતની સમજ્યામાં કસર રહી તો કોઈ રીતે વાંધો ભાંગશે નહિ, માટે દેહ છતે જે પ્રકારે આવું રહસ્ય સમજાય તેવો ઉપાય કરવો.'' **મ. ૧૪ :** ''જેને ભગવાનના સ્વરૂપનો એવો નિશ્ચય છે ને જો તેમાં કાંઈક થોડી ઘણી ખોટ રહી ગઈ હશે તોપણ તે ભૂંડી ગતિને નહિ પામે, તે તો અંતે જાતો નિર્ગુણપણાને જ પામશે. અને જેને ભગવાનના સ્વરૂપનો તો એવો નિશ્ચય નથી ને તે સૂધો ત્યાગી રહેતો હોય ને કામ, ક્રોધ, લોભાદિકને ટાળ્યામાં સાવધાન વર્તતો હોય તોપણ એના ટાળ્યા કામાદિક નહિ ટળે અને તે અંતે ખરાબ થઈને નરકમાં જ જશે. અને આવું જે ભગવાનના સ્વરૂપનું જ્ઞાન તે જેને થયું હોય ને તેને થોડી બુદ્ધિ હોય તોપણ એને મોટી બુદ્ધિવાળો જાણવો. અને આવું ભગવાનના સ્વરૂપનું જ્ઞાન જેને ન હોય ને તેને જો ઝાઝી બુદ્ધિ હોય તોપણ તેને બુદ્ધિહીન જાણવો.'' **વર. ૧૨ :** ''ભગવાનના સ્વરૂપનો જેને સત્સમાગમે કરીને દૃઢ નિશ્ચય થાય છે, તેનો જીવ બીજના ચંદ્રમાની પેઠે દિવસે દિવસે વૃદ્ધિને પામતો જાય છે. અને જેમ ચંદ્રમાને વિશે જેમ જેમ સૂર્યની કળા આવતી જાય તેમ તેમ તે ચંદ્રમા વૃદ્ધિને પામતો જાય છે, તે જ્યારે પૂર્ણમાસી આવે ત્યારે ચંદ્રમા સંપૂર્ણ થાય છે, તેમ ભગવાનનો પરિપૂર્ણ નિશ્ચય થયા મોર તો એ જીવ અમાવાસ્યાના ચંદ્રની પેઠે કળાએ રહિત ખદ્યોત જેવો હોય. પછી જેમ જેમ પરમેશ્વરના મહિમાએ સહિત નિશ્ચયને પામે છે તેમ તેમ વૃદ્ધિને પામીને પૂર્ણમાસીના ચંદ્ર જેવો એ જીવાત્મા થાય છે. પછી એને ઇન્દ્રિયો, અંતઃકરણ નિશ્ચયમાંથી ડગાવવાને સમર્થ નથી થતાં. અને પરમેશ્વર ગમે તેવાં ચરિત્ર કરે તોપણ તેને કોઈ રીતે ભગવાનને વિશે દોષ ભાસતો જ નથી. એવો જેને મહિમાએ સહિત ભગવાનનો નિશ્ચય હોય તે ભક્ત નિર્ભય થઈ ચૂક્યો.'' ગુણાતીતાનંદ સ્વામી કહે છે : ''ભગવાનના સ્વરૂપની નિષ્ઠા થઈ તેને સાધન સર્વે થઈ રહ્યાં, બાકી કાંઈ કરવું રહ્યું નથી.'' (સ્વા.વા. ૧/૧૨૩) ''ભગવાન છે તે એકડો છે ને સાધન છે તે મીંડા છે.'' (સ્વા.વા. : ૫/૧૯૨) ''સ્વરૂપનિષ્ઠા છે ને મહિમા છે એ તો વરને ઠેકાણે છે, ને બીજાં સાધન તો જાનને ઠેકાણે છે.'' (સ્વા.વા. ૧/૨૯૮) ''એક જણે સ્વામીને પૂછ્યું જે, ''વચનામૃતમાં ક્યાંક આશરાનું બળ કહ્યું છે, ક્યાંક ધર્મનું, ક્યાંક વૈરાગ્યનું, ક્યાંક આત્મનિષ્ઠાનું ને ક્યાંક પાછી તે આત્મનિષ્ઠા ઉડાડી નાંખી છે. એવાં કંઈક ઠેકાણે અનંત સાધન કહ્યાં છે, તેમાં એકને વિશે સર્વે આવી જાય ને ઉત્તમ મોક્ષ થાય એવું એક કહો.' એટલે સ્વામી કહે જે, 'ઉપાસના હોય ને ઉત્તમ નિર્વિકલ્પ નિશ્ચય હોય તો બધાં આવે.'' (સ્વા.વા. ૬/૨૯૪) 'વચનામૃત' તથા 'સ્વામીની વાતો'ના ઉપરોક્ત કેટલાક સંદર્ભોના આધારે મહારાજ અને સ્વામીના કહેવાનું તાત્પર્ય સમજી શકાય તેમ છે. આત્યંતિક કલ્યાણના આ પરમ પુરુષાર્થની સાધનામાં પરબ્રહ્મ તત્ત્વ સમજવું કેટલું મહત્ત્વનું છે તેનો સ્પષ્ટપણે ખ્યાલ આવી જાય છે. અધ્યાત્મ-સાધનામાં ઘણું બધું સમજવાનું અને કરવાનું હોય છે. તે વિશે અનેક શાસ્ત્રોમાં અનેક પ્રકારની વાતો આવે છે, પણ જો આ પરબ્રહ્મ તત્ત્વ ન સમજાય, તેમના સ્વરૂપને વિશે દિવ્યભાવ અને માહાત્મ્યજ્ઞાને સહિત નિશ્ચય દૃઢ ન થાય અને તેમના સ્વરૂપની યથાર્થ ઉપાસના-નિષ્ઠા દૃઢ ન થાય તો બીજું જે કાંઈ કર્યું કે સમજાયું તેનાથી આત્યંતિક મુક્તિ થતી નથી. પરંતુ જો ભગવાનનું સ્વરૂપ તત્ત્વે સહિત સમજાયું, તો બીજું કંઈ કરવાનું કે સમજવાનું રહેતું નથી. મહારાજ પોતે જ પોતાનાં દિવ્ય વચનોથી આ વાતને ઘૂંટાવતાં **વચ.પ્ર. ૬૩**માં કહે છે : ''તત્ત્વે કરીને ભગવાનનું સ્વરૂપ જાણ્યા પછી એને કાંઈ જાણવું રહેતું નથી.... એવી રીતે મહિમાએ સહિત જે ભગવાનનો નિશ્ચય તે જેને હૃદયમાં દૃઢપણે થયો હોય તેને કાળ, કર્મ, માયા કોઈ બંધન કરવા સમર્થ નથી. માટે એવી રીતે તત્ત્વે કરીને જે ભગવાનને જાણે તેને કાંઈ કરવું રહ્યું નથી.'' **અથવા**

૨. શ્રીજીમહારાજ જે સંત દ્વારા પ્રગટ, તે સંત એટલે અક્ષરબ્રહ્મ (૮૫-૮૭)

શ્રીજીમહારાજ કયા સંત દ્વારા પ્રગટ રહ્યા છે અને રહેશે ? કારણ કે એમના વખતમાં ઘણા સંતો-પરમહંસો હતા અને ત્યાર પછી પણ આજ સુધી સંપ્રદાયમાં સેંકડો સંતો થયા છે, તો શું બધા સંતો દ્વારા તેઓ પ્રગટ છે ? ભગવાન સ્વામિનારાયણની આજ્ઞા-ઉપાસના જીવનમાં આત્મસાત્ કરીને સાધુતાનાં ઉત્કૃષ્ટ શિખરો સર કરી જીવન્મુક્તની સ્થિતિને પામેલા ઘણા ત્યાગી સંતો અને ગૃહસ્થ હરિભક્તો આ સંપ્રદાયમાં થયા છે. આવા જીવન્મુક્ત સંતો-ભક્તોને પોતાના અંતરાત્મામાં ભગવાનનાં દર્શન થતાં હોય છે. (પ્ર.૨૩, મ. ૮, ૬૨) તેથી શું બધા જીવન્મુક્ત સંતો-ભક્તો દ્વારા શ્રીજીમહારાજ પ્રગટ રહ્યા છે ? જો એવું જ હોય તો સંપ્રદાયમાં સેંકડોની સંખ્યામાં ભગવાનનાં પ્રત્યક્ષ સ્વરૂપો થાય. પરબ્રહ્મ પુરુષોત્તમ નારાયણ વ્યતિરેક સ્વરૂપે અક્ષરધામમાં દિવ્ય મૂર્તિમાન રૂપે બિરાજમાન થકા અન્વય સ્વરૂપે અક્ષરબ્રહ્મ, અક્ષરમુક્તો, ઈશ્વરો, જીવો અને અનંત કોટિ બ્રહ્માંડની સ્થાવર-જંગમ સૃષ્ટિમાં રહ્યા છે. (પ્ર. ૬૩, મ. ૧૦) તેમ છતાં જેવા અક્ષરધામમાં રહ્યા છે તેવા અન્ય કોઈને વિશે રહ્યા નથી, એવું ભગવાન સ્વામિનારાયણ વચ.પ્ર. ૪૧માં સમજાવે છે, ''પુરુષોત્તમ ભગવાન જે તે એ સર્વેમાં કારણપણે અંતર્યામી રૂપે પ્રવેશ કરીને રહ્યા છે. પણ જેવા અક્ષરમાં છે તેવી રીતે પુરુષ-પ્રકૃતિમાં નથી ને જેવા પુરુષ-પ્રકૃતિમાં છે તેવા પ્રધાનપુરુષમાં નથી. તેમ પુરુષોત્તમ ભગવાન છે તે જે દ્વારે જેટલું કાર્ય કરાવવું હોય તેના વિશે તેટલી સામર્થીએ યુક્ત થકા રહે છે અને અક્ષર ને પ્રકૃતિપુરુષ-આદ્યે સર્વેને વિશે પુરુષોત્તમ ભગવાન અંતર્યામી રૂપે રહ્યા છે, પણ પાત્રની તારતમ્યતાએ કરીને સામર્થીમાં તારતમ્યપણું છે.'' ઉપરોક્ત વચનોને આધારે એવું ફલિત થાય છે કે પરબ્રહ્મ પુરુષોત્તમ ભગવાન સ્વામિનારાયણ સાક્ષાત્ અને સમ્યક્પણે જેવા અક્ષરબ્રહ્મમાં રહે છે તેવા તો અક્ષરમુક્તો કે અન્ય કોઈનામાં રહેતા નથી. આ અનુસંધાનમાં બ્રહ્મસ્વરૂપ યોગીજી મહારાજ વચ.પ્ર.૩૭નું નિરૂપણ કરતી વખતે કહે છે, ''ભગવાન એટલે સહજાનંદ સ્વામી પૂર્ણ પુરુષોત્તમ અને ભક્ત એટલે અનાદિ ગુણાતીત. એ હંમેશા પ્રગટ જ રહે છે. ભક્ત એટલે ગુણાતીત જ. બધે જ મહારાજે આ બતાવ્યું છે. મહારાજ જેવા અનાદિ અક્ષરમાં રહે છે, એવા બીજા કોઈમાં રહેતા નથી. ગોપીઓ ઘણી હતી પણ રાધા એ જ મુખ્ય ગોપી. તેમ અનાદિ પુરુષોત્તમ અને અનાદિ અક્ષરબ્રહ્મ પૃથ્વી પર હંમેશા વિરાજમાન રહે છે. અનાદિ ગુણાતીતમાં મહારાજ રહેલા જ છે. અત્યારે પણ છે અને ભવિષ્યમાં પણ રહેશે, એનો વંશ જતો નથી.'' (યો.મ. ૪/૨૬૭) પ્રગટ બ્રહ્મસ્વરૂપ પ્રમુખસ્વામી મહારાજે તા. ૨૪-૭-૯૭ના રોજ બોચાસણથી લખેલા પત્રમાં સત્પુરુષના સ્વરૂપ અંગે ખુલાસો કરતાં લખ્યું છે કે, ''મહારાજનું પ્રગટપણું અક્ષરબ્રહ્મ દ્વારા છે. વચનામૃતમાં મહારાજે જે સંત કે ભક્તની વાત કરી છે, તે માટે યોગીજી મહારાજ કહેતા કે તે શબ્દો ગુણાતીતાનંદ સ્વામી મૂળ અક્ષરના છે. અને રાજાની સત્તા તેટલી રાણીની(સત્તા) છે. માટે અક્ષરબ્રહ્મ દ્વારા પ્રગટપણું છે.'' આ રીતે ભગવાન સ્વામિનારાયણ પોતે અંતર્ધાન થયા પછી સાક્ષાત્ અક્ષરબ્રહ્મની ગુણાતીત સંત પરંપરા દ્વારા જ પ્રગટ છે. ભગવાન સ્વામિનારાયણે પોતે જેમના દ્વારા પ્રગટ રહ્યા છે એવા અક્ષરબ્રહ્મ ગુણાતીતાનંદ સ્વામીની ઓળખાણ કરાવી, ગુણાતીતાનંદ સ્વામીએ બ્રહ્મસ્વરૂપ ભગતજી મહારાજની, તેમણે બ્રહ્મસ્વરૂપ શાસ્ત્રીજી મહારાજની, તેમણે બ્રહ્મસ્વરૂપ યોગીજી મહારાજની અને શાસ્ત્રીજી મહારાજ તથા યોગીજી મહારાજે પ્રગટ બ્રહ્મસ્વરૂપ પ્રમુખસ્વામી મહારાજની પોતાના આધ્યાત્મિક વારસદાર તરીકે અનેક પ્રસંગોએ ઓળખાણ કરાવી છે. આમ, ભગવાન સ્વામિનારાયણ અંતર્ધાન થયા પછી આ ગુણાતીત ગુરુઓ દ્વારા સૌ આશ્રિત સંતો-ભક્તો ભગવાન સ્વામિનારાયણનું પ્રત્યક્ષપણું અનુભવે છે અને એમના દ્વારા આધ્યાત્મિક ઉચ્ચ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે છે.

૩. જીવનું સ્વરૂપ અને તેના ગુણધર્મો (૧૩૨-૧૩૩)

શ્રીસ્વામિનારાયણ દર્શનના તત્ત્વપંચકમાં ચોથું નિત્ય તત્ત્વ જીવ છે. તે અન્ય ચાર તત્ત્વો પરબ્રહ્મ, અક્ષરબ્રહ્મ, ઈશ્વર અને માયાથી તદ્દન ભિન્ન છે. તેનો આ ભેદ કોઈ પણ અવસ્થામાં જળવાઈ રહે છે, કારણ કે તે સ્વરૂપતઃ વાસ્તવિક અને નિત્ય એવું સત તત્ત્વ છે. તે અનાદિ છે એટલે કે તેની કદી ઉત્પત્તિ થતી નથી, તેમ જ તે અનંત છે એટલે કે તેનો કદાપિ નાશ થતો નથી. આમ, તે અજર, અમર, અવિનાશી અર્થાત્ શાશ્વત યા નિત્ય તત્ત્વ છે. જીવનું આવું સ્વરૂપ સંક્ષિપ્તમાં નિરૂપતાં શ્રીજીમહારાજ શિક્ષાપત્રીમાં કહે છે : એ જીવ છે તે હૃદયને વિશે રહ્યો છે ને અણુ સરખો સૂક્ષ્મ છે, ને ચૈતન્યરૂપ છે(સ્વતઃ જ્ઞાનસ્વરૂપ), ને જાણનારો છે (જ્ઞાનવાન, જ્ઞાનાશ્રય, જ્ઞાતા), અને પોતાની જ્ઞાનશક્તિએ કરીને નખથી શિખા પર્યંત પોતાના સમગ્ર દેહ પ્રત્યે વ્યાપી રહ્યો છે. અચ્છેદ્ય, અભેદ્ય,

અજર, અમર(અવિનાશી) ઇત્યાદિક જીવનાં લક્ષણ છે. (શિક્ષાપત્રી : ૧૦૫) શ્રીજીમહારાજે વચનામૃતમાં જીવના સ્વરૂપ વિશે જે વાત કરી છે તેના ભાવાર્થ રૂપે અહીં જીવનું સ્વરૂપ સમજીએ : જીવાત્મા સ્વરૂપ સ્વભાવે કરીને - અચ્છેદ્ય, અભેદ્ય, અજર, અમર, અવિનાશી છે. (વચ.સા.૧૨, લો. ૧૭) શુદ્ધ, નિર્વિકારી, ગુણાતીત છે. (વચ.સા. ૧,૯) સચ્ચિદાનંદ છે. (વચ.પ્ર. ૭૩) આનંદરૂપ-સુખરૂપ છે. (વચ.સા. ૧, લો. ૧૦) જ્ઞાનરૂપ, ચૈતન્યરૂપ છે. (વચ.સા. ૧૨, મ. ૬૬) ચેતન છે. (વચ.લો. ૧૦, પં. ૩) પ્રકાશરૂપ, પ્રકાશમાન અને તેજસ્વી છે. (વચ.પ્ર. ૨૦, અં. ૪, ૩૯) અલિંગ, અરૂપ છે. (વચ.પં. ૩) ત્રણ અવસ્થા અને ત્રણ દેહથી પર, ભિન્ન છે. (વચ.પ્ર. ૨૩) માયાના ત્રણ ગુણ, દશ ઇન્દ્રિયો, દશ પ્રાણ, ચાર અંતઃકરણ, પંચભૂત, પંચવિષય અને ચૌદ ઇન્દ્રિયોના દેવતા એ સર્વે માયિક ઉપાધિ અને આવરણથી રહિત સત્તામાત્ર છે. (વચ.મ. ૪૫, ૫૭) પુરુષ પણ નથી, સ્ત્રી પણ નથી, પરંતુ સત્તામાત્ર ચૈતન્ય છે. (વચ.અં. ૨૨) બ્રાહ્મણ નથી, ક્ષત્રિય નથી, કણબી નથી, કોઈનો દીકરો નથી, કોઈનો બાપ નથી. એની કોઈ જાત નથી, નાત નથી. (વચ.અં. ૩૯) અનાદિ અજ્ઞાન માયારૂપ કારણદેહથી યુક્ત છે. (વચ.સા. ૧૧, મ. ૬૬, વ.૬) **અથવા**

૪. શ્રીજીમહારાજ સર્વોપરી-દુર્ગપુર માહાત્મ્ય અને શ્રી હરિલીલાકલ્પતરુના આધારે (૫૬-૫૭)

દુર્ગપુરમાહાત્મ્ય : આદિ આચાર્યશ્રી રઘુવીરજી મહારાજ 'દુર્ગપુરમાહાત્મ્ય' ગ્રંથમાં શ્રીજીમહારાજના સર્વોપરીપણાનો એક પ્રસંગ નોંધે છે : રામદાસ સ્વામી અંતિમ બિમારી વખતે શ્રીજીમહારાજને કહે છે, ''હે પ્રભુ ! મારા દેહનો અંતકાળ હવે નજીક આવ્યો છે. તેથી મારે સર્વે સંતોને અને ગૃહસ્થ હરિભક્તોને મારો અભિપ્રાય કહેવો છે, તો તમે સર્વે સંત અને ગૃહસ્થ ભક્તોને તત્કાળ અહીં બોલાવો.'' ત્યારે શ્રીહરિએ સૌને બોલાવ્યા. પછી રામદાસ સ્વામીએ સૌને કહ્યું, ''હે ભક્તજનો ! સાંભળો. તમારા હિતની એક વાત છે. જ્યારે સંતો આ શ્રીહરિને શ્રીકૃષ્ણની સમાન કહેતા હતા ત્યારે હું નિષેધ કરતો નહિ, પણ જ્યારે અધિકપણે કહેવા લાગ્યા ત્યારે મેં માન્યું નહિ, અને તેઓને કહ્યું હતું કે સંતપુરુષો, જેમ સાકરના નારિયેળમાં એક અણુમાત્ર પણ તત્ત્વભેદ નથી. તેમ અવતારોમાં પણ અણુમાત્ર ભેદ નથી. ત્યાર પછી મને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને તથા રામાનંદ સ્વામીએ પોતાનું દર્શન આપીને કહ્યું કે હે યોગીવર્ય, પ્રત્યક્ષ એવા શ્રીહરિ પ્રભુ સર્વથી પર છે, સર્વ અવતારોના કારણ છે, કાળ-માયા-ઈશ્વરાદિકના નિયંતા છે. આ શ્રીહરિને જ્યારે સર્વેથી પર જાણશો, ત્યારે જ આત્યંતિક કલ્યાણ થશે. આ પ્રકારે કહીને તે બંને અંતર્ધાન થઈ ગયા. ત્યારથી હું શ્રીહરિ પ્રભુને સર્વથી પર અને રામકૃષ્ણાદિક સર્વે અવતારોના અવતારી અને સર્વ કારણના કારણ એવા પરમાત્મા જાણું છું. માટે હે સંતપુરુષો, આ શ્રીહરિ પ્રભુ જે મનુષ્યાકૃતિ ધારી રહેલા છે, તે પ્રભુ સર્વેથી પર વર્તે છે. આ પ્રભુથી પર બીજો કોઈ નથી. આમાં જો હું લગારેક પણ અસત્ય બોલતો હોઉં તો મને આ પાંચસો પરમહંસોના સમ છે, એટલું જ નહિ. પરંતુ આ બ્રહ્માંડ ભાંગ્યાનું પાપ પણ મારે માથે છે.'' (અધ્યાય-૭૮) **શ્રીહરિલીલાકલ્પતરુ :** સદ્. અચિંત્યાનંદ બ્રહ્મચારીએ પોતાના આ ગ્રંથમાં શ્રીહરિનું સર્વોપરીપણું સ્પષ્ટપણે સમજાવ્યું છે. શ્રીજીમહારાજે પોતાના સ્વરૂપની જે વાત કરેલી એની નોંધ કરતાં તેઓ આ ગ્રંથમાં લખે છે : 'હે ભક્તજનો ! મારા ઘણાક અવતાર થયા છે, વર્તમાનકાળે છે ને ભવિષ્યમાં થશે, તે સર્વેનો કારણ અવતારી તે હું જ છું. અક્ષરધામનો અધિપતિ અવતારી જે હું તે અક્ષરધામથી દિવ્ય ઐશ્વર્યે યુક્ત, આ પૃથ્વી પર ભરતખંડમાં તમારે અર્થે આવ્યો છું.' (૫/૮/૩૨,૩૩)

પ્ર.૬ નીચે આપેલા વિષયોમાંથી કોઈ પણ એક વિષય ઉપર વિસ્તૃત નોંધ લખો. (પચ્ચીસ થી ત્રીસ લીટીમાં) (કુલ ગુણ : ૧૦)

નોંધ : જ્યાં પણ શાસ્ત્રોના પ્રમાણ નંબર આવતા હોય ત્યાં પરીક્ષાર્થીએ તે નંબર ન લખ્યા હોય તો પણ પૂરા ગુણ આપવા.

૧. માયાનું સ્વરૂપ અને તેના ગુણધર્મો (૧૪૦-૧૪૨)

ભગવાન સ્વામિનારાયણ આ માયા(પ્રકૃતિ)નાં લક્ષણો સમજાવતાં વચ.પ્ર.૧૨માં કહે છે, ''તે જે પ્રકૃતિ છે તે ત્રિગુણાત્મક છે ને જડચિદાત્મક છે ને નિત્ય છે ને નિર્વિશેષ છે અને મહદાદિક સમગ્ર તત્ત્વ અને જીવમાત્ર તેનું ક્ષેત્ર છે અને ભગવાનની શક્તિ છે.'' હવે આપણે પ્રકૃતિનાં આ લક્ષણો તથા અન્ય કેટલાક ગુણધર્મોને સમજવાનો પ્રયત્ન કરીશું. **ત્રિગુણાત્મક :** મૂળકારણરૂપ કે કાર્યરૂપ માયામાં સત્ત્વ, રજસ અને તમસ આ ત્રણ ગુણ અપૃથક્‌સિદ્ધ સંબંધથી રહેલા છે. તેથી માયા ત્રિગુણાત્મક છે. **જડચિદાત્મક :** મૂળમાયા સ્વરૂપતઃ તો જડ જ છે, પરંતુ મૂળમાયામાં ચૈતન્ય ધર્મવાળા અનંત જીવો અને ઈશ્વરો લીનાવસ્થામાં રહેલા હોવાથી તેને જડચિદાત્મક કહેલા છે. **નિત્ય :**

મૂળમાયા કે પ્રકૃતિ અનાદિ અને અનંત હોવાથી તેની ક્યારેય ઉત્પત્તિ થઈ નથી, કે ક્યારેય તેનો આત્યંતિક નાશ થવાનો નથી. તેથી તે નિત્ય અને સનાતન તત્ત્વ છે. મૂળમાયા નિત્ય હોવા છતાં તે પરિવર્તનશીલ કે પરિણામશીલ જરૂર છે. અર્થાત્ આ તત્ત્વ જીવ, ઈશ્વર, બ્રહ્મ કે પરબ્રહ્મ જેવું કૂટસ્થ નિત્ય તત્ત્વ નથી, કે જેમાં કોઈ પ્રકારનું સ્વરૂપતઃ પરિવર્તન જ ન થાય. આ તત્ત્વ પરિણામી નિત્ય તત્ત્વ છે, તેથી પરિવર્તન શક્ય છે. આ રીતે પ્રકૃતિના સ્વરૂપમાં પરિવર્તન કે પરિણમન થતું હોવા છતાં તેનો આત્યંતિક ઉચ્છેદ કે નાશ ક્યારેય થતો નથી આ મૂળમાયા કે મૂળપ્રકૃતિ નિત્ય છે. પરંતુ મહદાદિક વિકારો તો અનિત્ય છે. ઉત્પત્તિ કાળે તેની ઉત્પત્તિ થાય છે. પ્રલય કાળે તેનો નાશ થાય છે. **નિર્વિશેષ :** માયાના મૂળ સ્વરૂપમાં પૃથિવ્યાદિક વિશેષો ન હોવાથી તેને નિર્વિશેષ કહી છે. તે અવ્યક્ત અને સૂક્ષ્મરૂપ છે. માયાની આ અવસ્થામાં પોતપોતાના કારણ દેહથી યુક્ત એવા અનંત જીવો અને ઈશ્વરો લીનતાને પામીને અવ્યક્ત રૂપે રહેલા હોય છે. **ક્ષેત્રરૂપ :** પ્રધાન નામની અસંખ્ય નિમ્નપ્રકૃતિઓ તથા તે દ્વારા ઉત્પન્ન થતાં મહત્તત્ત્વાદિક સમગ્ર તત્ત્વોનું મૂળ કારણ આ મૂળમાયા છે. તેથી જ તેને આ સર્વે તત્ત્વોનું ક્ષેત્ર કહે છે. જીવો તથા ઈશ્વરો પણ આ પ્રકૃતિરૂપ ક્ષેત્રમાં અવ્યક્તબીજ રૂપે રહ્યા છે. તેઓ સૃષ્ટિ કાળે અભિવ્યક્ત થાય છે. (વચ.અં. ૧૦) અર્થાત્ તેમને વિભિન્ન પ્રકારના દેહ પ્રાપ્ત થાય છે. જીવો-ઈશ્વરોના ચોવીસ તત્ત્વાત્મક દેહોની ઉત્પત્તિનું મૂળ ક્ષેત્ર આ મૂળમાયા(પ્રકૃતિ) જ છે. **ભગવાનની શક્તિ :** માયાને ભગવાનની જે શક્તિ કહી છે તે તો જગતના સર્જનાદિક કાર્યમાં સહાયરૂપ ઉપયોગી સાધનના અર્થમાં કહી છે. આ જ અર્થમાં માયા(પ્રકૃતિ)ની સાથે સાથે અક્ષરમુક્તને પણ ભગવાનની શક્તિ રૂપે કહેલા છે(વચ.પ્ર. ૧૩), કે જે જગતની ઉત્પત્તિ વગેરે કાર્યમાં કારણ રૂપે સહાયક બને છે. **વિસ્મયકારિણી :** માયામાં આકર્ષણ, મોહ, આસક્તિ અને બંધન કરવું વગેરે ગુણો હોવાથી તેને વિસ્મયકારિણી કહી છે. વળી, મૂળપ્રકૃતિ પોતાના ગર્ભમાંથી અસંખ્યાત પ્રધાનપ્રકૃતિઓ, અનંત બ્રહ્માંડો, અનંત પ્રકારનાં આશ્ચર્યો ભ્રમ, મોહ અને આકર્ષણ પમાડે તેવા ભોગ-વિલાસો ઉત્પન્ન કરતી હોવાથી માયાની પ્રવૃત્તિને ઈન્દ્રજાળ જેવી, કરામતકારી, વિસ્મયકારિણી કહી છે. **તમો(અંધકાર)રૂપ :** માયાનું એક લક્ષણ અંધકારરૂપ છે. માયાના અંધકાર-રૂપ આવરણને લીધે જ જીવ-ઈશ્વરોને પોતાના સ્વરૂપનું કે બ્રહ્મ-પરબ્રહ્મના પરોક્ષ યા પ્રત્યક્ષ સ્વરૂપનું પણ યથાર્થ જ્ઞાન થઈ શકતું નથી. વાસ્તવમાં તો જીવો અને ઈશ્વરોનાં સ્વરૂપ સત, ચિત, આનંદરૂપ છે, પણ તેમના આ જ્ઞાનાનંદાદિ સ્વાભાવિક ધર્મોને મૂળપ્રકૃતિરૂપ માયાએ અનાદિથી આવૃત્ત કર્યા છે. આમ, માયાનો જ્ઞાનવિરોધી સ્વભાવ હોવાને લીધે જ તેને અજ્ઞાન અથવા તો અવિદ્યા પણ કહે છે. અંધકારરૂપ આ અવિદ્યા કે અજ્ઞાન, કારણ દેહ રૂપે અને અવ્યાકૃત શરીર રૂપે અનુક્રમે જીવો અને ઈશ્વરો સાથે અનાદિ કાળથી જ વળગેલો છે. જીવ-ઈશ્વરોનાં બંધન, દુઃખ અને સંસૃતિનું મૂળભૂત કારણ જ તમોરૂપ આ અજ્ઞાન, અવિદ્યા કે માયા છે.

૨. પરબ્રહ્મનું વ્યતિરેક સાકાર સ્વરૂપ કેવું ? (૩૧-૩૩)

ભગવાન સદા સાકાર જ છે. પણ સાકાર એટલે કેવા ? જેને કાંઈક આકાર હોય તેને સાકાર કહેવાય. એ પ્રમાણે તો થાંભલો પણ સાકાર કહેવાય અને ઘડો પણ સાકાર કહેવાય. એ રીતે જગતના જે જે પદાર્થોને કંઈક ને કંઈક આકાર છે તે બધા જ સાકાર છે. તેથી પ્રશ્ન એ ઉદ્ભવે છે કે ભગવાનનું સાકારપણું કેવા પ્રકારનું છે ? જગતમાં કેટલાક એવું કહે છે કે ભગવાન સાકાર છે પણ તેમના આકારનો કોઈ નિર્ધાર નથી, એટલે કે તેમનો કોઈ નિશ્ચિત આકાર નથી. તેઓ ગમે ત્યારે ગમે તે રૂપ-આકારે ભાસે અર્થાત્ ગમે ત્યારે ગમે તેવો આકાર ધારણ કરે. જેમ કે, ભગવાને મત્સ્ય, કચ્છ, વરાહ, નૃસિંહ, હયગ્રીવ, વામન, પરશુરામ, રામ, કૃષ્ણ એમ જુદાં જુદાં સ્વરૂપ ગ્રહણ કર્યાં. તેથી ભગવાનનો કોઈ નિશ્ચિત સનાતન આકાર નથી. શ્રીજીમહારાજના મતે ઉપરોક્ત સમજણ ભૂલભરેલી છે. તે અવળી સમજણ છે, ભગવાનના સ્વરૂપને વિશે ગેરમાર્ગે દોરી જનારી વૃથા સમજણ છે. ભગવાન તો સમર્થ અને સર્વ-ઐશ્વર્યસંપન્ન છે, તેથી જુદાં જુદાં કાર્ય માટે જે વખતે જ્યાં જેવું રૂપ ગ્રહણ કરવું ઘટે ત્યાં તેવા સ્વરૂપે પોતે સાક્ષાત્ અથવા અનુપ્રવેશથી અન્ય સ્વરૂપે પધારે છે, તેમ છતાં તેમનું પોતાનું વ્યતિરેક કે પર સ્વરૂપ તો નિશ્ચિત જ છે. ભગવાન અક્ષરધામસ્થ સનાતન પર સ્વરૂપનો ક્યારેય ત્યાગ કરતા નથી. ભગવાન વ્યતિરેક સ્વરૂપે અક્ષરધામમાં રહ્યા થકા જ જુદાં જુદાં રૂપે ભાસે છે. ભગવાનનું મૂર્તિમાન સ્વરૂપ અક્ષરધામમાં કેવું છે તે સમજાવતાં શ્રીજીમહારાજ કહે છે : **મ. ૧૩ :** ''તે તેજ(અક્ષરધામ)ને વિશે એક ભગવાનની મૂર્તિ દેખાય છે, તે અતિ પ્રકાશમય છે અને તે મૂર્તિ ઘનશ્યામ છે તોપણ અતિશય તેજે કરીને શ્યામ નથી જણાતી, અતિશય શ્વેત જણાય છે અને તે મૂર્તિ દ્વિભુજ છે અને તે મૂર્તિને બે ચરણ છે અને અતિશય મનોહર છે, પણ ચાર ભુજ કે અષ્ટ ભુજ કે સહસ્ત્ર ભુજ તે એ મૂર્તિને

નથી. એ મૂર્તિ તો અતિ સૌમ્ય છે અને મનુષ્યના જેવી આકૃતિ છે ને કિશોર છે.'' **વર. ૨** - ''ભગવાન છે તે કર-ચરણાદિક સમગ્ર અંગે કરીને સંપૂર્ણ છે અને લેશમાત્ર પણ કોઈ અંગે વિકળ નથી અને સદા મૂર્તિમાન જ છે.'' **અં. ૩૮** : ''ભગવાનના અક્ષરધામને વિશે જે ભગવાનનો આકાર છે તથા તે ભગવાનના પાર્ષદ જે મુક્ત તેમના જે આકાર છે, તે સર્વે સત્ય છે ને દિવ્ય છે ને અતિશય પ્રકાશે યુક્ત છે. અને તે ભગવાનનો ને તે મુક્તનો જે આકાર તે પુરુષના જેવો દ્વિભુજ છે ને સચ્ચિદાનંદરૂપ છે.'' આમ, મહારાજે ભગવાનના અર્થાત્ પોતાના જ પર સ્વરૂપની અતિશય સ્પષ્ટ વાત કરી છે કે ભગવાનનો આકાર સદૈવ મનુષ્ય જેવો છે, છતાં માયિક નથી, પરંતુ દિવ્ય અને તેજોમય છે. આ દિવ્ય મૂર્તિનું વિશેષ વર્ણન તેઓ વચ.લો. ૧૮માં કરે છે, ''તે ભગવાનનું કેવું રૂપ છે ? તો કહીએ છીએ જે, ભગવાન તો સચ્ચિદાનંદરૂપ છે ને તેજોમયમૂર્તિ છે અને જેના એક એક રોમને વિશે કોટિ કોટિ સૂર્ય જેવો પ્રકાશ છે ને કોટિ કામદેવને પણ લજ્જા પમાડે એવા તે ભગવાન રૂપાળા છે.. અને અતિશય સુખસ્વરૂપ છે અને જેના સુખની આગળ અનંત રૂપવાન સ્ત્રીઓને જોયાનું જે સુખ તે તુચ્છ થઈ જાય છે અને આ લોક-પરલોક સંબંધી જે પંચવિષયનાં સુખ તે ભગવાનની મૂર્તિના સુખ આગળ તુચ્છ થઈ જાય છે, એવું ભગવાનનું સ્વરૂપ છે. તે સ્વરૂપ સદા દ્વિભુજ જ છે ને પોતાની ઈચ્છાએ કરીને ક્યારેક ચતુર્ભુજ પણ જણાય છે, અષ્ટભુજ પણ જણાય છે અને સહસ્ત્રભુજ પણ દેખાય છે.'' આમ, શ્રીજીમહારાજનાં જ અસંદિગ્ધ દિવ્ય વચનોથી સિદ્ધ થાય છે કે ભગવાનનું અક્ષરધામસ્થ પર સ્વરૂપ અર્થાત્ વ્યતિરેક સ્વરૂપ દિવ્ય છે, પુરુષાકારે સદૈવ દિવ્ય સાકાર છે.

વિભાગ : ૨ 'બ્રહ્મસ્વરૂપ પ્રાગજી ભક્ત' વિસ્તૃત જીવનચરિત્ર ભાગ ૧ નવી આવૃત્તિના આધારે

નોંધ :-(૧) પ્રશ્ન : ૭ થી ૧૦ માટે અત્રે આપેલા ઉકેલપત્રમાં ફક્ત મુદ્દા જ આપ્યા છે. પરીક્ષાર્થીની રજૂઆત તથા વિચારધારા પ્રમાણે ગુણ આપી શકાય. મુદ્દાની સામે આપેલા અંક ગ્રંથનો ભાગ અને પાના નંબર દર્શાવે છે. (૨) અત્રે આપેલા પ્રસંગો અભ્યાસક્રમના આધારે તૈયાર કરેલા હોવાથી તે જ પ્રસંગો માન્ય ગણવા. તે સિવાયના પ્રશ્નને અનુરૂપ પ્રસંગો પરીક્ષાર્થીએ લખ્યા હોય પણ અત્રે આપેલા ન હોય તો તે પેપર ઉપર કાર્યાલયનું ધ્યાન દોરવા માટે પ્રશ્ન નંબર સાથે નોંધ મૂકવી.

પ્ર.૭ નીચે આપેલા વિષયોમાંથી કોઈ પણ એક વિષય ઉપર મુદ્દાસર નોંધ લખો. (ત્રીસેક લીટીમાં) (કુલ ગુણ : ૧૨)

નોંધ : બે પ્રસંગ વર્ણનાત્મક અને બે થી ત્રણ જ લીટીમાં ઉલ્લેખ હોય તેવા બીજા ચાર પ્રસંગ સાથે કુલ છ પ્રસંગ હોવા જરૂરી છે.

૧. માન-અપમાનમાં સ્થિતપ્રજ્ઞ - ભગતજી મહારાજ

૧.	બોટાદમાં પાર્ષદ પંક્તિમાં જમવા ન બેસાડતાં હરિભક્તો સાથે જમવાનું કહ્યું.	૩૨
૨.	બાર-બાર મણના ચૂનાના કોથળા જોરથી તેમના પર ફેંકતા.	૪૮
૩.	પ્રાગજીમાં અક્કલ જ ક્યાં બળી છે ? આજ્ઞા પાળવામાં પણ વિવેક જોઈએ.	૫૧
૪.	આ પ્રાગજી ગોબરો છે. એણે મરેલું કૂતરું ઉપાડ્યું.	૫૯
૫.	બહુ જ છકમાં આવીને સ્વામીનો અપરંપાર મહિમા કહે છે તે કોઈ વખત માર પડશે. - ત્રિકમદાસ કોઠારી	૯૮
૬.	મારી સામે બોલ્યો છું પણ તને વિમુખ ન કરું તો હું પવિત્રાનંદ નહિ.	૧૦૪
૭.	'એને ને મારે આ ભવમાં ભેગા બેસવું નથી.' - પવિત્રાનંદ સ્વામી	૧૦૪
૮.	ભગતજીને વઢી ઉશ્કેરાઈને કમા શેઠે ધોલ મારી.	૧૧૪
૯.	પ્રાગજી ભક્તને વિમુખ કર્યા.	૧૨૬
૧૦.	ભગતજીને ઝેર આપી મંદિરમાંથી રજા આપી.	૧૩૦
૧૧.	અમદાવાદ મંદિરની બહાર બેસીને સ્વામીના દર્શન પ્રાગજી ભક્ત કરે. આમ, અનેકવિધ અપમાનો સહીને પ્રાગજી ભક્તે પોતાની સ્થિતપ્રજ્ઞતાના દર્શન કરાવ્યાં.	૧૪૬
૧૨.	આણંદમાં અપમાનિત થયેલા પવિત્રાનંદ સ્વામીને પમાડેલી શાંતિ : સ્થિતપ્રજ્ઞતાની પરાકાષ્ઠા.	૧૭૬
૧૩.	'તમે સત્સંગનો વહેવાર સમજો નહિ.' - વિહારીલાલજી મહારાજે આપેલો ઠપકો.	૧૯૮
૧૪.	દુર્ગાશંકર બ્રાહ્મણ મહુવા મંદિરમાં ભગતજીને તુંકારા કરી ગમે તેમ બોલ્યો અને ધોલ મારી.	૪૧૫-૪૧૬

૧૫. ભરૂચ મંદિરમાં ધર્મ, ભક્તિ અને ઘનશ્યામ મહારાજની મૂર્તિપ્રતિષ્ઠામાં ભગતજીના આગમનનો સાધુ અને બ્રહ્મચારીઓએ કરેલો વિરોધ. ૪૨૧
૧૬. મને આજ્ઞા કરો એટલી જ વાર છે. મહુવા જઈ એને પૂરો કરી નાખું. - મહુધાવાળા હિમાભાઈ ૪૨૩
૧૭. પૂનમની સભામાં હરિભક્તોને મહુવા જવાની બંધી કરી. ૪૨૫

૨. ગુણાતીતાનંદ સ્વામી અને ભગતજી મહારાજ વચ્ચેનો સંબંધ

૧. પ્રથમ મિલન ગુરુ શિષ્યનું - વનનું મૃગલું ક્યાંથી આવ્યું ? ૨૧-૨૨
૨. ગોપાળાનંદ સ્વામીના ધામાગમનથી થયેલ શોક-સ્વામીજીના સમાગમથી અપાર શાંતિ. ૨૧
૩. પ્રાગજી ભક્ત ભૂખ્યા હતા તો સ્વામીશ્રીને ભૂખ લાગી - એક ટાણું જમતા તે નિયમ બાજુએ મૂકી દીધો. ૩૦
૪. પ્રાગજી ભક્ત આવશે ત્યારે જ હું પીરસીશ. ૩૨
૫. ભગતજીને સ્વામીના ત્રણ વરદાન. ૪૪-૪૭
૬. સ્વામીશ્રીની (ગુરુની) આજ્ઞામાં ટૂક ટૂક. મન, કર્મ વચને સેવા. ૪૭- ૫૮
૭. કર્મે કરીને અનુવૃત્તિ મુજબ સેવા. ૪૭-૫૦
૮. નવી હવેલીના કામમાં ૪૭
૯. ગિરનારને બોલાવવા. ૫૦
૧૦. મરેલું કૂતરું ખસેડ્યું. ૫૫
૧૧. મને કરીને સેવા - નિર્દોષ બુદ્ધિ ગમે તેવી આજ્ઞા અધ્ધર ઝીલી. એંઠવાડની કૂંડીમાં કૂદ્યા. ૫૮
૧૨. આંબાને પાણી પાયું. ૬૫-૬૬
૧૩. થોળે કેળાં પાક્યાં છે. ૭૪
૧૪. ગાંગડાની પ્રસાદી મહિમાથી - ગુરુ પ્રત્યે નિર્દોષ બુદ્ધિ - જમી ગયા. ૭૬
૧૫. સ્વામીએ રાજી થઈને સાધુનો કસબ શીખવ્યો. આદર્શ સાધકમાંથી આદર્શ સિદ્ધ બનાવ્યા - મહારાજનો સાક્ષાત્કાર કરાવ્યો. ૭૯-૮૧
૧૬. ગુરુના મહિમાની વાતો કરવામાં ઘણી મુશ્કેલીઓ આવી છતાં ગુરુનો મહિમા કહેવામાં પાછી પાની કરી નહિ. ૯૨ -૧૦૦
૧૭. વચને કરીને સેવાઃસ્વામીના મહિમાની અક્ષરબ્રહ્મના પ્રવર્તનની વાતો - સ્વામીનો નિશ્ચય કરાવ્યો. ૯૨-૧૦૦
૧૮. કમાશેઠે ધોલ મારી દીધી. ૧૧૪
૧૯. વિમુખ કર્યા - ઝેર આપવામાં આવ્યું. ૧૨૬-૧૨૭,૧૩૦
૨૦. વિમુખ થયા છતાં મહિમાનું પ્રવર્તન ચાલુ. અક્ષરની મોરલી વગાડ્યે જ રાખી. પરાકાષ્ઠા એ કે અમદાવાદમાં મંદિરની બહાર બેસી અક્ષરની ઓળખાણ. ૧૪૬
૨૧. ગુરુનો સ્વામીશ્રીનો ભગતજી મહારાજ જેવા શિષ્ય પ્રત્યે સ્નેહ ચરમસીમાએ કે જૂનાગઢમાં તેમની સીવેલ ચંદની જોઈને યાદ કરીને પોક મૂકીને રુદન. ૧૫૪

૩. શાસ્ત્રીજી મહારાજની દૃષ્ટિએ ભગતજી એકાંતિક સત્પુરુષ

૧. મહુવા મંદિરમાં સભા પ્રસંગે સર્વે હરિભક્તો વતી ફૂલચંદભાઈનો બેચર ભગતને પ્રશ્ન. **તમે આ પ્રાગજી ભગતને કેવા સમજો છો ? અને તેમાં શું દીઠું છે ?** તે અમને કહો. ૨૪૮
૨. નારાયણચરણદાસે આપેલો જવાબ. ગ. પ્ર. ૨૭ માં આપેલા સત્પુરુષના લક્ષણવાળા ભગતજીને અમે જાણીએ છીએ. ૨૪૮
૩. વિઠ્ઠલભાઈનો પ્રશ્ન : ગ.પ્ર. ૨૭ ના વચનામૃતમાં શું કહ્યું છે તે સમજાવો. ૨૪૯
૪. ભગતજીની આજ્ઞા નાના સાધુ યજ્ઞપુરુષદાસ એ બધાનું કપટ જેવું છે તેવું કહેશે. માટે તેમને પૂછો. ૨૪૯

૫. ગ.પ્ર. ૨૭માં જણાવેલા લક્ષણ : (૧) પ્રત્યક્ષ ભગવાનને સર્વોપરી, કર્તા, સાકાર અને પ્રગટ જાણીને સર્વે પ્રકારે તેમાં જોડાઈ જાય. **પ્રત્યક્ષ ભગવાનને વિષે દૃઢ નિષ્ઠા.** ૨૪૯

૬. ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને ભક્તિ અને સમર્થ થકા ઝરણાં કરવાં. તે સર્વે લક્ષણ પ્રાગજી ભગતમાં છે. ૨૪૯-૨૫૦

(૧) ધર્મ :- ભગતજી દેવાંગના જેવી સ્ત્રીઓના કપડાં સીવે છતાં વિકારને પામ્યા નથી. ૨૫૦

(૨) જ્ઞાન :- આખો સત્સંગ કહે છે જ્ઞાનની દૃઢતાથી અપમાન લેશમાત્ર જણાતું નથી. ૨૫૦

(૩) વૈરાગ્ય :- આચાર્ય મહારાજ આજ્ઞા આપતાં તરત જ નીકળી જાય છે. ઘરમાં મહેમાનની પેઠે રહે છે. ૨૫૦

(૪) નિશ્ચય :- શ્રીજીમહારાજમાં ભગતજીને નિશ્ચય છે કે નહિ. સાબિત કરવાનું વિઠ્ઠલભાઈ પર નાખ્યું. ૨૫૦

(૫) વિઠ્ઠલભાઈએ ભગતજીના નિશ્ચયનું કરેલું નિરૂપણ. ૨૫૧

૭. રઘુવીરચરણદાસની શંકા અને સ્વામી યજ્ઞપુરુષદાસે કરેલું સમાધાન. ૨૫૧

૮. વિઠ્ઠલભાઈનો સ્વામીને પ્રશ્ન - ભગતજીને મોટા જાણો છો તો વરતાલ શા માટે જાઓ છો ? સ્વામીનું સમાધાન. (ભગતજીની આજ્ઞાથી જઈએ છીએ.) ૨૫૧-૨૫૨

૯. વિઠ્ઠલભાઈનો પ્રશ્ન - ભગતજી સમ ખાય છે તે સાચો કે તે પંડે કહે છે કે જમે આવીને મને માર્યો તેનું કેમ સમજવું. ૨૫૨

૧૦. સ્વામીનો જવાબ : દંભી ને કપટી નથી. ચરિત્રો મોહ પમાડે છે. ૨૫૨

૧૧. વિઠ્ઠલભાઈનો પ્રશ્ન : ભગતજી મોટા અને સમદૃષ્ટિવાળાં હોવા છતાં તમારાં મન સત્સંગમાંથી નોખાં કેમ પડે છે. સ્વામી આપેલાં કારણો. ૨૫૨-૨૫૩

૧૨. વિઠ્ઠલભાઈએ કરેલી પોતાના અનુભવની વાતો : સિદ્ધાનંદ સ્વામીની. ૨૫૩

૧૩. ગઢડાના સાધુને આટલી વાત સાંભળ્યા છતાં અસંતોષ. ૨૫૩

૧૪. સ્વામીનો જવાબઃગ.અં.૨૧. સોનાના દોરા પ્રમાણેનું ભગતજીનું જીવન.વિઠ્ઠલભાઈએ પૂરેલી સાખ.૨૫૩,૨૫૪

૧૫. રઘુવીરચરણદાસની શંકા 'વાંક વગર કોઈનું અપમાન સત્સંગમાં થાય નહિ.' ૨૫૪

૧૬. સ્વામીશ્રીનો જવાબ (૧) ગોપાળાનંદ સ્વામીની ઝીળીમાં દેવતા (૨) વચના. અં. ૧૧ જાનકીજીની ૨૫૪ સમજણની વાત. (૩) અં. ૧૪ : 'વાંક વિના પણ.....તો સુખ જ વર્તે છે.' ૨૫૪, ૨૫૫

પ્ર.૮ નીચે આપેલાં વિષયોમાંથી કોઈપણ બે ઉપર ટૂંકનોંધ લખો.
(દરેક ટૂંકનોંધમાં પાંચેક લીટીના બે પ્રસંગો લખવા.) (કુલ ગુણ ૮) **નોંધ : દરેક પ્રસંગના ૨ ગુણ આપવા.**

૧. બાળ પ્રાગજીની મુમુક્ષુતા

૧. માલણ નદીએ સાગરિતોને **'હું તો બધું ભણેલો છું.'** ૫

૨. ભૂલા બાવાના સંગે હનુમાનજીનો મહિમા. ૫

૩. કોઈ સાધુના કહેવાથી રામનું ભજન, મહંત સૂર્યભારથીનો પ્રેમ-ભાવ રામકથાની શરૂઆત માટે બાળભક્ત પ્રાગજીની રાહ જોતા. ૬

૪. સાડા સાત શેરનું ચૂરમું જમી ગયા. **'ચૂરમાનો ખાનારો તો આ રહ્યો.'** ૬-૭

૫. મહુવા મંદિરમાં સ્વામીશ્રી યોગાનંદના યોગથી સંપ્રદાયમાં પ્રવેશ. ૭

૬. માતાના સાળુનો પાલવ ફાડી વેચી જે રકમ આવી તેમાંથી સંતોને રસોઈ આપી. યોગાનંદ સ્વામીની આગાહી - **'મહાન પુરુષ થઈ હજારોને ભગવાન ભજાવશે.'** ૮

૨. પેટલાદમાં મુસ્લિમ જમાદારને ભગતજીએ કરેલો જ્ઞાનોપદેશ

૧. કુરાનમાંના ચાર પ્રકારના પુરુષની વાતો. ૨૨૬

૨. શરિયત, તરીકત, હકીકત અને મારફત. ચાર પ્રકારના પુરુષ અને તેના લક્ષણ. ૨૨૭

૩. જૂતિયાં મારે તો પણ તમારે પણ તમારે એની કેડે ફરવું. ૨૨૮

૩. ગોપાળાનંદ સ્વામીના સમાગમમાં પ્રાગજી ભક્ત

૧.	આને અને અમારે પૂર્વની ઓળખાણ છે - ગોપાળાનંદ સ્વામીના યોગમાં.	૧૪-૧૫
૨.	અક્ષરધામમાં મહારાજ અને આપની પાસે શી રીતે રહેવાય ? - પ્રાગજી તારું લગન થયું છે ?	૧૬-૧૭
૩.	પ્રેમમાં જ્ઞાનની જરૂર - પ્રાગજી ! તું જૂનાગઢ જજે.	૧૮-૨૦
૪.	ગોપાળાનંદ સ્વામીએ અક્ષરબ્રહ્મની ઓળખાણ કરાવી.	૨૦

પ્ર.૯ નીચે આપેલા પ્રસંગોમાંથી કોઈ પણ ત્રણ પ્રસંગ વર્ણવી મનન લખો.
(પ્રસંગવર્ણન આઠેક લીટીમાં તથા મનન ચારેક લીટીમાં લખવું.) (કુલ ગુણ ૧૨)

નોંધ : ૩ ગુણ પ્રસંગના અને ૧ ગુણ મનનનો આપવો. મનન અહીં આપ્યા કરતાં જુદું પણ હોઈ શકે પણ વિષયને અનુરૂપ હોય તો તેના પૂરેપૂરા ગુણ આપવા.

૧. હું તો દરજી છું, તે બે ટાંકા તોડું છું અને બે ટાંકા સાંધું છું. (૩૮૬)

પ્રસંગ : અમદાવાદમાં ઉપાસનાની વાત કરતાં કહ્યું : 'શ્રીજીમહારાજ ભરતખંડના ભોમિયા તરીકે નરનારાયણને સાથે લાવ્યા કારણ તે ભરતખંડના રાજા ગણાય. વળી નરનારાયણે પણ મહારાજની સેવા કરી. તેથી મહારાજે પ્રથમ અહીં મંદિર કરી તેમની મૂર્તિ પધરાવી તેમની સેવાનું ફળ આપ્યું. પણ તે દેવ મુખ્ય ન થઈ જાય તેથી આનંદાનંદ સ્વામીને કહ્યું : 'આવા અનંત નરનારાયણ, લક્ષ્મીનારાયણ આ મૂર્તિનું એક પગે ઊભા રહીને ભજન કરે છે.' એમ પોતાની છાતી ઉપર આંગળી મૂકીને સ્વામીને વાત કરી.' ત્યારે પ્રભાશંકરે કહ્યું : 'પંચરત્નમાં તો નરનારાણયનું મુખ્ય પ્રતિપાદન છે અને ભક્તચિંતામણિમાં પણ નરનારાયણ એ જ મહારાજ છે એમ લખ્યું છે તેનું શું સમજવું ? ત્યારે ભગતજીએ કહ્યું : 'એ તો હજારોને સમાસ થાય માટે શાસ્ત્રમાં તેવું લખે. એકલું શાસ્ત્ર વાંચે મહારાજની નિષ્ઠા થાય નહિ. સમુદ્રનું પાણી પીવાથી તૃષા ન ભાંગે. તે જળ વરાળ થઈ મેઘરૂપે વરસે છે ત્યારે દાણા પાકે, તૃષા છીપે અને શાંતિ થાય. તેમ સત્પુરુષ શાસ્ત્રના શબ્દોનો નિચોડ કાઢી વાત સમજાવે છે, તેથી પાકી નિષ્ઠા થાય અને શાંતિ થાય છે. આ તો સર્વોપરી, સર્વ અવતારના અવતારી, એવા મહારાજ પ્રગટ્યા છે. તો તેવો નિશ્ચય કરી ઉપાસના દૃઢ કરી લેવી. હું તો દરજી છું તો બે ટાંકા તોડું છું અને બે ટાંકા સાંધું છું. દ્રવ્ય અને સ્ત્રી જીવમાંથી કાઢું છું અને ભગવાન અને સાધુ જીવમાં ઘાલું છું. માટે મારી વાત સાંભળશો તો ભગવાન અને સાધુ મુખ્ય થઈ જશે અને ઉપાસના દૃઢ સમજાશે.

મનન : શાસ્ત્રના અર્થ સત્પુરુષ થકી જ સમજાય છે. સત્પુરુષની વાત સાંભળીએ તો ભગવાન અને સાધુ મુખ્ય થાય અને ઉપાસના દૃઢ સમજાય. જીવમાંથી સ્ત્રી અને દ્રવ્ય નીકળી જાય છે. સ્વરૂપનિષ્ઠા દૃઢ થાય.

૨. અક્ષરદેરીએ, 'અહીં તો આરતી ઊતરશે અને મોટું મંદિર થશે.' (૫૨૭)

પ્રસંગ : ભગતજી અક્ષર દેરીએ પધાર્યા. અહીં સાકર તથાં કોપરાં સાથે લાવ્યા હતા, તં ઠાકોરજીને ધરાવી. ભગતજીએ પ્રસાદ સ્વહસ્તે વહેંચ્યો અને પછી કીર્તનો બોલાવ્યાં. કીર્તન પૂરાં થયા બાદ અક્ષરદેરીનો ઘણો જ મહિમા પોતે કહ્યો અને બોલ્યા : ''અહીં તો ઉત્તમ સ્થાન થશે અને લાખો માણસો દર્શને આવશે.'' એમ કહીને પૂછ્યું : ''અહીં કોઈ દીવો કરતા નથી ?'' એટલે એક કાછિયા હરિભક્તે કહ્યું : ''મહારાજ ! હું રોજ દીવો કરીશ.'' અહીં તો હજારો દીવાની આરતી ઊતરશે અને મોટું મંદિર થશે.'' એટલી વાત કરી સૌ હરિભક્તોને મહાપ્રસાદીની ગોંડળી નદીમાં સ્નાન કરવાની આજ્ઞા કરી.

મનન : ભગતજીએ કહેલી ભવિષ્યવાણી અનુસાર અક્ષર દેરીએ મોટું ભવ્ય મંદિર થયું. જ્યાં કોઈ દીવો કરતું ન હતું ત્યાં અત્યારે રોજ પાંચ સમયની આરતી થાય. પ્રસંગોપાત હજારો દીવાની આરતી પણ થઈ છે. સત્પુરુષનું બોલેલું ક્યારેય મિથ્યા થતું નથી.

૩. રંગાચાર્યનો સંકલ્પ પૂરો કર્યો (૩૦૮)

પ્રસંગ : રંગાચાર્યને ભગતજીના દર્શન કરવાનો સંકલ્પ થયો હતો અને શાસ્ત્રી યજ્ઞપુરુષદાસજીને લઈને ભગતજીને ઉતારે આવવાની તૈયારી કરતા હતા, તેવામાં ભગતજી તેમને ઉતારે પધાર્યા. શાસ્ત્રી રંગાચાર્યને તો અતિ આનંદ થયો. તેમના મનોભાવ જોઈ ભગતજી તેમની સામું જોઈ હસ્યા અને કહ્યું : 'તમે માનો છો તેમજ છે. મહારાજ અંગોઅંગમાં રહ્યા છે.

મનન : ભગતજી અંતર્યામી હોવાથી સર્વના સંકલ્પ જાણતા હતા. સમય આવે પોતાનું અંતર્યામીપણું બતાવીને સંકલ્પ પૂરા કરતા હોય છે.

૪. એના હૃદયમાં ભગવાન નથી ? (૨૧૫)

પ્રસંગ : એક દિવસ ભગતજી દેવીભાઈને ઘેર જમીને પાછા મંદિરે પધારતા હતા ત્યારે ગોકુળ બારોટે તેમની સાથે ચાલતા હતા. રસ્તે ચાલતાં એક સાંકડી શેરીમાં સામેથી એક ભંગી બાઈ આવતી હતી. તેને જોઈ ગોકુળ બારોટે એકદમ બૂમ મારી : ''અહીંથી આઘી જા. દેખતી નથી ?'' આ સાંભળી ભગતજીએ તેમને કહ્યું : ''આવાં આકરાં વચન બોલ્યા, તે એના હૃદયમાં ભગવાન નથી ? જીવ-પ્રાણીમાત્ર આપણી ક્રિયાથી ન દુખાય અને તેમને વિષે સમભાવ વર્તે, ત્યારે જ સાધુતા આવી કહેવાય.'' એમ કહી ગોકુળ બારોટને ઠપકો દીધો. આ એક જ પ્રસંગથી ગોકુળ બારોટે પોતાની બારોટ પદ્ધતિ મૂકી દીધી અને સત્પુરુષની રીતે વર્તવાનો નિશ્ચય કર્યો.

મનન : સત્પુરુષની દૃષ્ટિએ ઊંચ-નીચ, ગરીબ-તવંગર એવા કોઈ ભેદ નથી. દરેકનામાં એ ભગવાન જુએ છે. પોતાના આશ્રિતોમાં પણ તેવા ભેદભાવ ન રહે તેનું ધ્યાન રાખે છે. પ્રસંગોપાત્ત તેની સમજણ પણ આપે છે.

૫. ધ્યાન કરવું નિર્ગુણ કે વાતો કરવી નિર્ગુણ ? (૪૩)

પ્રસંગ : ગઢડામાં સ્વામી ગોપીનાથજી દેવનાં દર્શન કરી સભામાં પધાર્યા ત્યારે સિદ્ધાનંદ સ્વામીએ તથા માના ભગતે છ મહિનાથી પ્રશ્ન ગોઠવી રાખ્યો હતો તે પ્રશ્ન સ્વામીને પૂછ્યો : ''સ્વામી ! ધ્યાન કરવું અને વાતો કરવી, તેમાં નિર્ગુણ કયું અને સગુણ કયું ?'' તે બંનેને એમ કે સ્વામી જૂનાગઢમાં વાતો જ કર્યા કરે છે અને વાતો કરવી તેમાં તો બહારવૃત્તિ કરવી પડે. માટે ધ્યાનમાં જે અંતઃવૃત્તિ કરીને મહારાજની મૂર્તિ દેખવી એ જ શ્રેષ્ઠ છે. એટલે સ્વામી શું ઉત્તર કરે છે તે સાંભળવા ઉત્સુક થયા. પછી સ્વામીએ તેમને કહ્યું : ''ભગવાનની પ્રસન્નતાને સારુ ધ્યાન કરે અથવા વાતો કરે તો તે બંને નિર્ગુણ છે અને અહંવૃત્તિથી બહાર લોકમાં દેખાડવા સારુ ધ્યાન કરે અથવા વાતો કરે તે બંને સગુણ છે.'' સ્વામીનો આ ઉત્તર સાંભળીને બંનેને એમ થયું : ''આવો ઉત્તર તો આપણે ધાર્યો જ નહોતો.''

મનન : જે કોઈ પણ ક્રિયા કરીએ તે ભગવાનની પ્રસન્નતા માટે જ કરવી જોઈએ. ભગવાનની પ્રસન્નતા માટે કરેલી ક્રિયા નિર્ગુણ છે. અહંવૃત્તિથી લોકોને દેખાડવા માટે કરેલી ક્રિયા સગુણ છે.

પ્ર.૧૦ નીચે આપેલાં પાત્રોમાંથી કોઈ પણ <u>એક</u> પાત્રના પ્રસંગો વર્ણવી વ્યક્તિત્વનું આલેખન કરો. (કુલ ગુણ : ૮)

નોંધ : પાત્રના પ્રસંગો વધારે હોય તેથી બધા જ પ્રસંગોનું વર્ણન હોવું જરૂરી નથી. તે પરીક્ષાર્થી પર આધાર રાખે છે. ૬ ગુણ પ્રસંગોના અને ૨ ગુણ વ્યક્તિત્વના આલેખનના આપવા.

૧. વિજ્ઞાનદાસ સ્વામી

૧.	પૂર્વાશ્રમમાં સત્પુરુષની શોધ. હરિકૃષ્ણ મહારાજે કરાવેલી ભગતજીની ઓળખ - સમાગમ - અદ્‌ભૂતાનંદ સ્વામી પાસે દીક્ષા - વિજ્ઞાનદાસજી નામ.	૧૬૩-૧૭૦
૨.	ભગતજીની આજ્ઞાથી સંસ્કૃત ભણ્યા - નિઃસ્વાદી વર્તમાન - ચોવીસ કલાકે જમ્યા બાદ પાણી પીતા - શ્વાસોચ્છ્‌વાસે ભજનનો આગ્રહ અને વૈરાગ્યની પરિસીમા - કદરજના જેવું જીવન.	૧૮૪-૧૮૫
૩.	વિજ્ઞાનદાસજીના શુદ્ધ વર્તનથી સૌને ગુણ.	૧૯૯-૨૦૦
૪.	ગુજરાતથી ગઢડા ખરા વરસાદમાં ચાલીને પાણી ડોળી સાઠ ગાઉ દૂરથી ભગતજીનો સમાગમ કરવા કરેલો દાખડો.	૨૦૦
૫.	દેહભાન ભૂલીને ઊઘાડે શરીરે ભગતજીના દર્શને બોરીયાવી સ્ટેશને.	૨૦૭-૨૦૮
૬.	ભગતજીને વિજ્ઞાનદાસજીની પ્રાર્થના :- આપના વિના રહેવાતું નથી. અમારા પ્રાણ છૂટા પડીને આપનામાં મળી જશે.	૨૨૯
૭.	'અહો, આ તો સાક્ષાત્ શુકજી જેવા છે.' કહીને ભગતજી વિજ્ઞાનદાસજીને મળ્યા.	૨૨૯
૮.	ભગતજીની આજ્ઞાથી વરતાલના સંતોની માફી માગી.	૨૩૫
૯.	ભગતજીના મહિમાની વાતો કરવાથી ધોળાં પહેર્યાં.	૨૪૧
૧૦.	મહુવામાં વિજ્ઞાનદાસજીને રાખીને રાજીપો (ભગતજી મહારાજે) બતાવ્યો. પુરુષોત્તમદાસજી જેવા થવાનો ઉપદેશ.	૨૫૫-૨૫૬

૧૧. વિજ્ઞાનદાસજી વગેરે સંતોને ભગતજી મહારાજે કેરી પોતે જાતે ઘોળીને જમાડી. ૨૫૭

૧૨. વિજ્ઞાનદાસજીને ભગતજીએ ઠપકો આપ્યો. ૨૬૧

૧૩. વિજ્ઞાનદાસજી આજ્ઞા વગર ઝોળી માગવા ગયા. ભગતજીનો ઠપકો. ૨૭૨-૨૭૩

૧૪. ભાગવતનો મુદ્દાનો શ્લોક શોધી કાઢ્યો. ૨૭૫-૨૭૬

૧૫. રોટલા અને શાકોત્સવ. ૨૭૯-૨૮૩

૧૬. ખાનદેશમાં સત્સંગ પ્રચાર. ૨૯૩-૨૯૫

૧૭. વિજ્ઞાનદાસજી ધૂલિયામાં - વિજ્ઞાનદાસજીની છપૈયા બદલી. ૩૧૩-૩૧૫

૧૮. ખાનદેશમાં ખૂબ સત્સંગ કરાવેલો. ૩૧૩-૩૧૬

૧૯. વિજ્ઞાનદાસજીએ કહ્યું કે : આપનો પત્ર મળ્યો કે તુરત જ મને ત્રણ દુઃખ હતા તે મટી ગયા. એટલે જાણ્યું કે આપની મરજી છે તેથી અમો આવ્યા છીએ. ૩૩૧

વ્યક્તિત્વ : નિર્માનીતાની મૂર્તિ, નૈષ્ઠિકવ્રતધારી, ભગતજી મહારાજને ગુરુ કર્યા પછી લેશ પણ આજ્ઞા લોપી નથી. ભગતજી વઢે તો પણ નમ્રતા ધારણ કરી લે શૂરવીર, આજ્ઞાપાલક ગમે તેવી આજ્ઞા - આચાર્ય મહારાજની હોય કે ગુરુની હસતા મુખે ઝીલી લે. ધોળાં પહેરાવવાં છતાં કોઈ ફરિયાદ નહીં.

૨. વાંસદાના દીવાન

૧. શાસ્ત્રીજી મહારાજના પ્રસંગથી ‘સત્પુરુષ એ જ કલ્યાણનું દ્વાર છે. એવા સત્પુરુષ આજે ભગતજી છે.’ તેવી સમજણ - ભગતજીને વાંસદા તેડાવવા આચાર્ય મહારાજને લખેલો કાગળ ૩૧૫-૩૧૬

૨. ભગતજીને વાંસદા મોકલવા માટે કોઠારી ગોરધનદાસને ઝવેરભાઈએ લખેલો પત્ર ૩૨૭-૩૨૮

૩. ભગતજીની અંગત સેવા કરી - કરેલી સ્તુતિ ૩૩૦

૪. દીવાનજી ભગતજીની સેવામાં - દીવાનજીએ કરેલો પ્રશ્ન : જીવ અને બ્રહ્મને વિષે સ્વામી સેવકપણું શી રીતે રહે ? - ભગતજીએ ‘જીવ અને બ્રહ્મ’ના ભેદનું કરેલું નિરૂપણ. ૩૩૧-૩૩૭

૫. અક્ષરધામમાં જે ભગવાનનું સ્વરૂપ છે તે તો નિર્ગુણસ્વરૂપ કહેવાય. પણ મનુષ્યરૂપ જે ભગવાનનું સ્વરૂપ તે નિર્ગુણ કેમ કહેવાય ? - દીવાનજીનો પ્રશ્ન ૩૪૦-૩૪૩

૬. ભગવાનને જેણે અખંડ રાખ્યા છે એવા જે સત્પુરુષ, તેની મૂર્તિ ભગવાનના સંબંધે કરીને ગુણાતીત અને દિવ્ય થાય છે. પછી તે સ્વરૂપમાં શો ભેદ રહે છે. ૩૪૩-૩૪૭

૭. પોતાના પ્રશ્નોનું સમાધાન થતાં દીવાનજીએ ભગતજીને કરેલી સ્તુતિ ૩૪૮

૮. ભગતજી પાસે નિષ્કપટભાવે મન, કર્મ અને વચનના જે જે ગુના કર્યા હતા તે જણાવી પાપ મુક્ત થયા. ૩૪૯

૯. સર્વ દોષોથી નિવૃત થયેલા દીવાન સાહેબને ભજનનું સુખ આવવા લાગ્યું ૩૫૦

૧૦. મેં તો શ્રીજીમહારાજને દીઠા જ નથી. તે હું શી રીતે ઓળખીશ ? - દીવાનજી ભગતજીને ૩૫૧

૧૧. આવા દીવાનજી જેવા આઠ-દસ કરીશ. તે પછી સભામાં કોઈ બોલશે નહિ. ૩૫૪

વ્યક્તિત્વ : સાચા સાધુનો યોગ થયો તેના કારણે એકાંતિક સત્પુરુષની ઓળખ દૃઢ કરી. એકાંતિક સત્પુરુષ થકી પોતાની મનને મૂઝવતા તમામ પ્રશ્નો પૂછીને શંકાનું સમાધાન કર્યું. શુષ્ક જ્ઞાનીમાંથી બ્રહ્મજ્ઞાની બન્યા.

વિભાગ - ૩ : ‘સ્વામીની વાતો’ નવી આવૃત્તિના આધારે

અભ્યાસક્રમની વાતોના ક્રમાંક : પ્રકરણ ૩/૩૪, ૩૬, ૩૭, ૩૮, ૪૩, ૪૪, ૪૫, ૪૬, ૪૭, ૪૮, ૫૦, ૫૧, ૫૨, ૫૩, ૫૫, ૫૬, ૫૮, ૫૯, ૬૦, ૬૧, ૬૪, ૬૫, ૬૮, ૭૦, ૭૨

પ્ર.૧૧ નીચે આપેલા પ્રશ્નોના એક (સંપૂર્ણ) વાક્યમાં જવાબ લખો. (કુલ ગુણ ૪)

નોંધઃ અડધા સાચા જવાબનાં ગુણ આપવા નહીં.

૧. સારામાં સારું અને ભૂંડામાં ભૂંડુ શું છે ? (૩૬/૧૧૬)

જ. ભગવાન અને સાધુનો સંબંધ થયો છે તે સારામાં સારું ને આ સાધુને વિષે મનુષ્યભાવ આવે તે ભૂંડામાં ભૂંડું.

૨. વર્તમાનકાળે ભગવાનનો રાજીપો શેમાં છે ? (૩૮/૧૧૭)

જ. વર્તમાનકાળે ભગવાનને સંતનું સ્વરૂપ નિર્દોષ સમજવું, ભગવાનની આજ્ઞા પાળવી, રૂડા સાધુનો સંગ રાખવો તેમાં ભગવાનનો રાજીપો છે.

૩. સ્થૂળ દેહ જીતાણું ક્યારે જાણવું ? (૪૩/૧૨૦)

જ. ધ્યાન કરવા બેસીએ અને જીવજંતુ કરડે તોપણ સ્થૂળ દેહને હાલવા ન દેવું તેણે કરી સ્થૂળ દેહ જીતાણું કહેવાય.

૪. શ્રીજીમહારાજ સાધુ અને નિયમને અક્ષરધામમાંથી શા સારુ લાવ્યા છે ? (૫૫/૧૨૮)

જ. શ્રીજીમહારાજ કારણ શરીર ટાળવા માટે સાધુ અને નિયમને અક્ષરધામમાંથી લાવ્યા છે.

પ્ર.૧૨ નીચે આપેલા પ્રશ્નોમાંથી કોઈ પણ બેના મુદ્દાસર જવાબ લખો. (પાંચેક લીટીમાં) (કુલ ગુણ ૬)

૧. સત્સંગનો મહિમા કેવી રીતે સમજવો ? (૭૨/૧૩૯)

જ. પૂર્વે મોટા મોટા અવતાર થઈ ગયા છે, તે કરતાં તો આ સત્સંગીનાં છોકરાં સામું જોઈએ છીએ ત્યાં તો કરોડ કરોડ ગણું અધિક દૈવત જણાય છે; તો મોટા મોટા હરિભક્ત ને મોટા મોટા સાધુ અને મહારાજનો મહિમા તો કહેવાય જ કેમ ? તે મહારાજે વચનામૃતમાં (મ.૬૭) કહ્યું છે જે, 'હું મારા મહિમાના પારને પામતો નથી, તો બીજા તો પામશે જ કેમ ? એમ કહીને બોલ્યા જે, મદ્ભયાદ્ વાતિ વાતોઽયં સૂર્યસ્તપતિ મદ્ભયાત । વર્ષાતીન્દ્રો દહત્યગ્નિર્મૃત્યુશ્ચરતિ મદ્ભયાત ॥ આજ તો સત્સંગમાં ડોશિયું હશે તે પણ હજારો જીવનું કલ્યાણ કરશે, તો બીજાની તો શી વાત કહેવી ?

૨. સુખિયા થવા માટે પ્રગટની નિષ્ઠાવાળાનો સંગ જરૂરી છે, ગુણવાન કે કુળવાનનો નહિ. (૬૮/૧૩૬)

જ. આ પ્રત્યક્ષ ભગવાન ને આ પ્રત્યક્ષ સંત, તેની ઓળખાણ જો ન હોય તો તે ખીજડા જેવા છે, ને તેને સંગે ટાઢું કે સુખ થાય જ નહિ અને વિદ્યા પણ બહુ ન ભણ્યો હોય ને અવસ્થા પણ થોડી હોય ને કુળ ઊંચું ન હોય, પણ જો આ પ્રત્યક્ષ ભગવાનને વિષે નિષ્ઠા થઈ ને આ સાધુની ઓળખાણ થઈ, તો તે આંબા જેવા છે ને તેને સંગે તો ટાઢું થઈને સુખિયો થઈ જાય છે. માટે જે ખીજડા જેવો હોય તેનો સંગ ન કરવો ને જે આંબા જેવો હોય તેનો સંગ કરવો.

૩. જ્યાં સુધી અજ્ઞાન છે ત્યાં સુધી શેમાં સુખ મનાય છે ? કોની જેમ ? (૪૪/૧૨૦-૧૨૧)

જ. જ્યાં સુધી અજ્ઞાન છે ત્યાં સુધી સ્ત્રી, દ્રવ્ય, દીકરા, દીકરી, મેડી, હવેલી, રાજ્યસમૃદ્ધિ ને રાજ્યલક્ષ્મીને વિષે સુખ મનાય છે. જેમ છોકરાં ધૂળની ઘોલકિયું કરે છે ને ઠીકરાની ગાયું કરે છે ને ચૈયાના ને કાચલિયુંના ઘોડા કરે છે ને સુખ માને છે, તેમ એ પણ સુખ માને છે.

પ્ર.૧૩ નીચે આપેલા કોઈ પણ બે ના દૃષ્ટાંત અથવા પ્રસંગ વર્ણવી તેનો સિદ્ધાંત લખો. (કુલ આઠેક લીટીમાં) (કુલ ગુણ ૬)

નોંધ : સિદ્ધાંત મૌલિક રીતે લખવાનો હોવાથી અહીં આપેલા જવાબ સિવાયનો સિદ્ધાંત પરીક્ષાર્થીએ લખેલો હોય તો તે દૃષ્ટાંતને અનુરૂપ છે કે નહીં તે પરીક્ષકે જાતે નક્કી કરીને તેના ગુણ આપવાના છે. ૨ ગુણ દૃષ્ટાંતના અને ૧ ગુણ સિદ્ધાંતનો આપવો.

૧. કૂવાની છીપર-ટાંકણું- હથોડો (૪૩/૧૨૦)

દૃષ્ટાંતઃ કારણ શરીર તો કાળા પર્વત જેવું કઠણ છે તે બહુ દાખડો કરીએ ત્યારે જિતાય, તે જેમ કૂવામાંથી છીપરને કાપવી હોય તેને ટાંકણું-હથોડો લઈને ખોદીએ ત્યારે સાંજે ટોપલી ગાળ નીકળે એવું કઠણ છે.' ત્યારે સ્વામી બોલ્યા જે, 'અમે સુરંગુ દઈએ છીએ ને બસેં-બસેં ગાડાં પાણા નીસરે છે, તે શું ? તો વાતરૂપી સાંગડીએ કરીને દાર દઈએ છીએ ને ભગવાનના નિશ્ચયરૂપી દારૂ ભરીએ છીએ ને ભગવાન ને ભગવાનના સાધુનો મહિમા તે રૂપી અગ્નિ મૂકીએ છીએ, તેણે કરીને કારણ શરીરરૂપ જે અજ્ઞાન, તે રૂપી જે કાળો પર્વત, તેને તોડીને બ્રહ્મરૂપ કરીને અક્ષરધામમાં મહારાજની સેવામાં રાખીએ છીએ, તે કાંઈ કઠણ નથી.

સિદ્ધાંત : કારણ શરીરરૂપ અજ્ઞાન ટાળવું બહુ કઠણ છે. તે પોતે જાતે કરીએ તો બહુ દાખડો કરે ત્યારે ટળે. પણ સત્પુરુષ ભળે તો તેઓ વાતો કરીને અજ્ઞાન રૂપી કાળો પર્વત તોડી નાખી બ્રહ્મરૂપ કરીને અક્ષરધામમાં મહારાજની સેવામાં બેસાડી દે છે.

૨. રાજાએ તીરનો ભાથો મંગાવ્યો (૫૮/૧૨૯-૧૩૦)

દૃષ્ટાંત : એક રાજાએ તીરનો ભાથો મંગાવ્યો ને બોલ્યા જે, 'બળિયામાં બળિયો હોય તે આ તીરના ભાથાને ભાંગી નાખો.' ત્યારે જે બળિયામાં બળિયો હતો તેથી પણ તીરનો ભાથો ભંગાણો નહિ. પછી ભાથામાંથી એક તીર કાઢીને એક ફોશીમાં ફોશી હતો તેને કહ્યું જે, 'ભાંગી નાખ.' ત્યારે તેણે તરત ભાંગી નાંખ્યો. પછી એ રાજાએ મોટા મોટા ઉમરાવને કહ્યું જે, 'જો તમે આ તીરના ભાથાની પેઠે જૂથ રાખશો તો ગમે તેવો શત્રુ હશે તોય તમારો પરાભવ નહિ કરે ને રાજ આબાદ રહેશે.'

સિદ્ધાંત : કોઈપણ ક્ષેત્રમાં સંપ અગત્યની વસ્તુ છે. તેમ સત્સંગમાં પણ સંપ ખૂબ જ જરૂરી છે. આપણા અંતઃશત્રુઓને જીતવા માટે પણ સંપ જરૂરી છે. યોગીજી મહારાજ કહેતા અમારે રૂપિયાની જેટલી જરૂર નથી. તેટલી સંપની જરૂર છે. આપણે પણ જ્યાં હોઈએ ત્યાં સંપથી કાર્ય કરવું જોઈએ.

૩. બકરીની કોટે હીરો (૬૧/૧૩૨)

દૃષ્ટાંત : જેમ જેમ જ્ઞાન થાતું જાય તેમ તેમ ભગવાનનો મહિમા જણાતો જાય. તે ઉપર દૃષ્ટાંત દીધું જે, 'એક રબારી ચાલ્યો જતો હતો ત્યાં હીરો હાથ આવ્યો, તે બકરીની કોટે બાંધ્યો. પછી તે બકરીને વાણિયે લઈને તે હીરો બસેં રૂપિયામાં દીધો, તે બસેંવાળે હજારમાં દીધો, હજારવાળે દસ હજારમાં દીધો, એમ ને એમ ચડતાં લાખ રૂપિયામાં દીધો. પછી તે લાખવાળે કોઈક શાહુકાર હતો તેની પાસે જઈને કહ્યું જે, 'આ હીરો તમારે રાખવો છે ?' ત્યારે શાહુકાર હીરો જોઈને બોલ્યો જે, 'સો મોટલિયા કરો ને દી ઊગ્યાથી તે આથમ્યા સુધી દ્રવ્ય લઈ જાઓ એટલું તમારું.' ત્યારે ગામમાં હાહાકાર બોલ્યો જે, શાહુકારે ખજાનો લૂંટાવી દીધો ! પછી તે શાહુકારના બાપે આવીને પૂછ્યું જે, 'શું જણસ લીધી ? ત્યારે કહ્યું જે, 'આ હીરો લીધો છે.' ત્યારે તેણે જોઈને કહ્યું જે, 'મફત પડાવી લીધો, એક દિવસની કમાણી પણ દીધી નહિ !' ત્યારે જુઓ, સર્વે કરતાં એ શાહુકારને એ હીરાનું જ્ઞાન બહુ કહેવાય, તેમ જ ભગવાનના મહિમાનું જાણવું. તે જેમ જેમ ભગવાનના મહિમાનું જ્ઞાન થાતું જાય તેમ તેમ મહિમા વધુ વધુ જણાતો જાય છે.'

સિદ્ધાંત : સત્સંગમાં આવીએ અને જેમ જેમ સત્સંગ કરતા જઈએ તેમ જ્ઞાન થતું જાય અને તેમ તેમ ભગવાનનો મહિમા સમજાતો જાય. ભગવાનનો મહિમા જેમ જેમ સમજાય તેમ તેમ તે અપારને અપાર જ લાગે. તેમનો મહિમાના પારને પમાતું જ નથી.

પ્ર.૧૪ નીચે આપેલા વિષયોમાંથી કોઈ પણ <u>બે</u> ઉપર અભ્યાસક્રમની 'સ્વામીની વાતો'નું પ્રમાણ આપી સમજાવો. (આઠથી દસ લીટીમાં) (કુલ ગુણ ૪)

નોંધ : (૧) સમજૂતિ મૌલિક રીતે લખવાની હોવાથી અહીં આપેલા જવાબ સિવાયની સમજૂતિ પરીક્ષાર્થીએ લખેલી હોય તો તે પ્રસંગને અનુરૂપ છે કે નહીં તે પરીક્ષકે જાતે નક્કી કરીને તેના ગુણ આપવાના છે. ૧ ગુણ પ્રમાણનો અને ૧ ગુણ સમજૂતિનો આપવા. (૨) ઉકેલપત્રમાં આપેલ સ્વામીની વાત સિવાય અભ્યાસક્રમમાં આવતી સ્વામીની વાતમાંથી બીજી કોઈ પણ વાત પરીક્ષાર્થીએ લખેલ હોય અને તે વિષયને અનુરૂપ આવતી હોય તો તેના ગુણ કાર્યાલયનું ધ્યાન દોરીને મૂકવા. જ્યાં બે પ્રમાણ આવતાં હોય ત્યાં કોઈ પણ એક પ્રમાણ અને તેને અનુરૂપ સમજૂતિ લખી હોય તો તેના પૂરા ગુણ આપવા.

૧. લાલો પાળો ગોપાળાનંદ સ્વામીનો અવગુણ લેવાથી ગંગાજળિયા કૂવામાં ભૂત થયો. (૩૬/૧૧૬)

પ્રમાણ : 'એવા અવળા પક્ષે કરીને મોટા સાધુના અવગુણ લીધા છે તેણે કરીને તો ભૂતની યોનિને પામ્યા છે અને વળી કોઈ હશે તે પણ પામશે ને તે પાપે કરીને ખાવી વિષ્ટા ને પીવી લઘુશંકા એવા દુઃખને ભોગવે છે પણ સુખ તો ક્યાંઈ થાય નહિ.

સમજૂતિ : ક્યારેય મોટા સાધુનો અવગુણ લેવો નહિ. ગમે તેટલી ભક્તિ કરતો હોય, વ્રત-ઉપવાસ કરે, દાન-ધર્માદો કરે, તપ-તીરથ કરે પણ જો તે મોટા સાધુનો અવગુણ લે તો તે બધુંય નાશ થઈ જાય અને ભૂતની યોનિને પામે છે.

૨. **પંચવિષયો તો દમઘોષનાં દીકરા જેવા છે ભગવાનને વરવા દેતા નથી. (૫૨/૧૨૫-૧૨૬)**

પ્રમાણ : વિષય તો બાંધે એવા છે, પણ જ્યાં સુધી મોહ છે ત્યાં સુધી જણાય નહિ. કેમ જે, કેવા વૈરાગ્યવાન! તેને પણ બાંધ્યા. તેનાં નામ ગોવિંદ સ્વામી તથા પરમહંસાનંદ સ્વામી તથા મહાપ્રભુ નામે સાધુ, એ આદિક ઘણા ઘણાને બાંધ્યા.

સમજૂતિ : રૂક્ષ્મણીજીને ભગવાનને વરવું હતું પણ દમઘોષનો દીકરો શિશુપાળ તે આડો આવ્યો અને રૂક્ષ્મણીને વરવા તૈયાર થયો. તેમ પંચવિષયો શિશુપાળ જેવા છે. તે ભગવાનને માર્ગે ચાલનારની આડે આવે છે. ભગવાનના માર્ગેથી પાડે છે.

૩. **પ્રમુખસ્વામી મહારાજ બોલ્યા, 'દેશ-પરદેશ ફરીએ પણ મન તો ભગવાનમાં જ રાખીએ.' (૬૫/૧૩૪)**

પ્રમાણ : 'અમારે તો હજારો ક્રિયા કરાવવી પડે પણ આંખ મીંચીને ઉઘાડીએ એટલી પળ જો ભગવાન વિસરાય તો તાળવું ફાટી જાય.' જો તમે તમારો દેહ વિસારો, તો હું મહારાજની મૂર્તિ વિસારું. કેમ જે, જેમ માછલું છે તે જળમાં હાલેચાલે ને ક્રીડા કરે છે તેમ અમે બોલીએ-ચાલીએ ને ક્રિયા કરીએ, પણ ભગવાનને મૂકીને તો કોઈ ક્રિયા કરીએ જ નહિ.

સમજૂતિ : આપણે આપણો દેહ વિસારતા નથી. તેમ સ્વામી ભગવાનને વિસારતા નથી. માછલું જળમાં હાલેચાલે ને ક્રીડા કરે છે. તેમ સ્વામી પણ બોલે-ચાલે છે ને ક્રિયા કરે છે. પણ કોઈ ક્રિયા ભગવાનને મૂકીને કરતા જ નથી.

૪. **ભગતજી મહારાજ ગુણાતીત થકી ગુણાતીત થયા. (૪૫/૧૨૧-૧૨૨)**

પ્રમાણ : ક્યાં ગુરુ કર્યા છે ? ને ગુરુ કર્યા હોય તો તેના ગુણ આવવા જોઈએ ને ? સર્વોપનિષદો ગાવો દોગ્ધા ગોપાલનન્દનઃ । પાર્થો વત્સઃ સુધીર્ભોક્તા દુગ્ધં ગીતામૃતં મહત્ ॥ એમ કોઈએ કર્યું છે ? જેમ ભગવાને ગીતાની ગાય કરી ને અર્જુનને વાછડો કરીને દૂધ પાયું, એમ કોઈને ધાવ્યા છો ? અને જેને સામા ધવરાવ્યા હોય તે તો ગુડિયું વાળે નહિ, ને લોભ, કામ, રસાસ્વાદ, સ્નેહ ને માન એમાં જે ગુડિયું વાળે છે ત્યાં સુધી ગુરુ કર્યા નથી અને ગુરુ કર્યા હોય તે તો ગુડિયું વાળે જ નહિ.

સમજૂતિઃ ભગતજી મહારાજ ગુણાતીતાનંદ સ્વામીને સામા ધાવ્યા હતા તો ક્યારેય ક્યાંય પાછા પડ્યા ન હતા. તેમણે કોઈ કાર્યમાં ગુડિયું વાળી ન હતી. ભગવાને ગીતાની ગાય કરી ને અર્જુનને વાછડો કરી દૂધ પાયું તેમ સ્વામીએ પણ ભગતજીને તૈયાર કર્યા.

❑ ❑ ❑